

חיוב מאה ברכות בכל יום

א. חייב אדם לברך לכה"פ מאה ברכות בכל יום¹, וחייב גמור הוא [ולא מדת חסידות בעלמא]².

¹ גמ' מנחות (מג): תניא היה רבי מאיר אומר, חייב אדם לברך מאה ברכות בכל יום, שנאמר (דברים י, יב) ועתה ישראל מה ה' אלוך שואל מעמך, ע"כ. וכ"ה ברמב"ם (פ"ז מהל' תפילה ה"ד) ובטוש"ע (מו, ג). ובדברי הראשונים מצינו כמה ביאורים בזה, היאך ילפי' מהאי קרא דין מאה ברכות, [או עכ"פ היאך הסמיכו חכמים ד"ז אהאי קרא], וכדלהלן, [וע"ע קרן אורה (מנחות שם ד"ה חייב) מש"כ בביאור דרשת הגמ']. [וע"ע לקמן (הערה 4) מדברי הראשונים שהביאו פסוקים נוספים שהסמיכו חכמים עליהם דין מאה ברכות].

א. אל תיקרי 'מה' אלא 'מאה', והיינו שמאה ברכות [בכל יום] דורש הקב"ה מעמך, [רי"ף (ברכות מד: מדפי הרי"ף), רש"י (מנחות שם ד"ה מה), [יעו"ש בדברי רש"י ש"כ כע"ז, וכן הביאו התוס' (שם ד"ה שואל) בשמו, ועי' מהרש"א (מנחות שם) מש"כ להקשות ע"ד התוס', ומש"כ ליישב בס' פתח עיניים להחיד"א (מנחות שם)], סידור רש"י (סימן א'), מחזור ויטרי (סימן א'), סידור התפילה להרוקח (סימן א'), שבלי הלקט (סימן א'), ספר הערוך (ערך מאה), רא"ש (ברכות פ"ט סי' כד), דעת זקנים (דברים י, יב), הדר זקנים (דברים י, יב), רבינו בחיי (דברים י, יב), כד הקמח (ערך ברכה ד"ה אסור להתעצל), מצוות זמניות (דין מאה ברכות), ספר הפרדס (לרבינו אשר ב"ר חיים, הקדמת המחבר ד"ה וזיון שנחרב), ספר המנהיג (הל' תפילה עמ' כח), פסקי רי"ד (ברכות ס:), אבודרהם (סוף שער ברכת המצוות ומשפטיהם), ארחות חיים (דין מאה ברכות אות א'), כל בו (סימן א'), אהל מועד (שער הברכות סימן א'), הגהות מנהגים טירנא (הקדמה), ועוד].

ב. מאה אותיות ישנם בפסוק זה, והוא ע"פ המסורה שתיבת 'שואל' כתיב מלא בוא", [תוס' (מנחות שם ד"ה שואל), סידור התפילה להרוקח (סימן א'), סמ"ג (עשין יט ד"ה מאה ברכות), ארחות חיים (דין מאה ברכות אות א'), כל בו (סימן א'), הגהות מנהגים טירנא (הקדמה), ועוד. וע"ע שבלי הלקט (סימן א'), מחזור ויטרי (סימן א'), ספר המנהיג (הל' תפילה עמוד כח), רבינו בחיי (דברים י, יב), דעת זקנים (דברים שם) והדר זקנים (דברים שם)].

ג. צ"ט אותיות ישנם בפסוק זה, [ותיבת 'שאל' כתיב חסר בלא וא"], ובתוספת אות א' לתיבת 'מה' הרי מאה אותיות בפסוק זה, [ארחות חיים (דין מאה ברכות אות א'), מצוות זמניות (דין מאה ברכות)].

ד. צ"ט אותיות ישנם בפסוק זה, [ותיבת 'שאל' כתיב חסר בלא וא"], ועי' מנחת שי (דברים י, יב) שהעיר שם בספרים שלנו ודלא כדברי הראשונים הנ"ל בסמוך, וכן העיר בס' הפלאה שבערכין (אות מ'), ובתוספת אחד עבור הפסוק כולו הרי ק', [סידור התפילה להרוקח (סימן א')].

ה. תיבת 'מה' באתב"ש עולה בגימטריא מאה, [מחזור ויטרי (סימן א'), שבלי הלקט (סימן א'), דעת זקנים (דברים י, יב), סמ"ג (עשין יט ד"ה מאה ברכות), אבודרהם (סוף שער ברכת המצוות ומשפטיהם), אהל מועד (שער הברכות דרך א'), ארחות חיים (דין מאה ברכות אות א'), הגהות מנהגים טירנא (הקדמה), ועוד].

² הנה יל"ד בעיקר דין מאה ברכות, אי חיוב גמור הוא לטרוח ולחזר אחר הברכות כדי להשלים מנין מאה ברכות בכל יום, או דלמא אי"ז אלא מדת חסידות. ועי' לקמן (הערה 9) מדברי כמה ראשונים, שלא תיקנו חכמים ברכות השחר בכל יום אלא כדי שיהא אדם מברך מאה ברכות בכל יום, ויל"ע היכא דליכא מאה ברכות במנין הברכות המחוייבות, וכגון בשבתות וימים טובים, אי איכא חיוב למיטרח להשלים מנין מאה ברכות או לא. והנה מפשטות דברי הגמ' (מנחות מג:): 'חייב אדם לברך מאה ברכות בכל יום', נראה שחיוב גמור הוא, וכן נראה מפשטות לשון הטוש"ע (מו, ג) 'חייב אדם לברך בכל יום מאה ברכות לפחות', וכ"ה הלשון בדברי רבים מרבתינו הראשונים והאחרונים. וע"ע לקמן (סוף הערה 3) מדברי הבה"ג (מ"ע כה), שכל למנות מצות מאה ברכות במנין התרי"ג, ויעו"ש עוד מדברי הרמב"ם (סוף המצוות שורש א') שכל לחלוק עליו, שאין למנותה במנין התרי"ג כיון שאינה אלא מדרבנן, והרי לן דס"ל דחובה גמורה היא, דאל"כ הודאי לא הי' לנו למנותה במנין התרי"ג.

ואף בשבתות וימים טובים שאינו משלים מנין מאה ברכות בברכות המחוייבות, [עי' לקמן (סעיף ו' והערה 12) בארוכה], מכ"מ יש לו לטרוח ולחזר אחר הברכות כדי להשלים מנין מאה ברכות. וכן נראה מהמש"ד הגמ', רב חייא בריה דרב אויא, בשבתא וביומי טבי טרח וממלי להו באיספרמקי ומגדי, ע"כ, והרי לן שהי' טורח כדי להשלים מנין מאה ברכות אף בשבתות וימים טובים. וגירסת הרבה ראשונים [רי"ף (ברכות מד: מדפי הרי"ף), רא"ש (ברכות פ"ט סי' כד), רא"ה (ברכות ס:), ועו"ר] בדברי הגמ', אמר רב חייא בר אויא, בשבתות וימים טובים דלא נפיש ברכות, ממלי להו באספרמקי ומגדי, ע"כ, והרי לן לגירסא זו שדי"ז נאמר כהלכה פסוקה. והרמב"ם (פ"ז מהל' תפילה הל' יד-טו) כ' בזה"ל, חייב אדם לברך מאה ברכות בין היום והלילה כו', בשבתות וימים טובים שהתפילה שבע ברכות, וכן אם לא נתחייב בשאר הימים בכל הברכות האלו, כגון שלא ישן כל הלילה ולא התיר חגורו ולא נכנס לבית הכסא וכיוצא באלו, צריך להשלים מאה ברכות מן הפירות, עכ"ל, ומדבריו נראה נמי דחיוב גמור הוא להשלים מנין מאה ברכות בכל יום, והיכא שלא השלים מנין מאה ברכות יש לו לטרוח ולחזר אחר הברכות כדי להשלימם. וכן בס' אהל מועד (שער הברכות סימן א') כ' בזה"ל, ולמדנו מזה שמצוה לחזר אחר הדברים הצריכים ברכה כדי להשלים מאה ברכות, עכ"ל. וע"ע שו"ע"ר (סי' רמט קונט"א סוף סק"ד) שכל בתו"ד בזה"ל, וא"כ כשמתכוין להשלים מאה ברכות שהוא הכרח גמור מדינא דגמ', דתניא חייב אדם לברך מאה ברכות כו', עכ"ל.

והנה עי' מחזיק ברכה (רצ"א) שכל בזה"ל, לשון הש"ס במנחות (שם), רב חייא בריה דרב אויא בשבתא וביומי טבי טרח וממלי להו באיספרמקי ומגדי, ומוכח דהיה זהיר להשתדל אף אם יהיה לו טורח בגופו ובממונו, וכדקאמר טרח וממלי

להו, אמנם כיון שחזינן דבש"ס ייחס זה דווקא לרב חייא בריה דרב אויא, ומשמע דהוא ה' מצוין לטובה בהא מילתא, למדנו דלטרוח בזה הוא מדת חסידות, עכ"ל. ומדבריו נראה, דאף שבימות החול חיוב גמור הוא להשלים מאה ברכות שתיקנו חכמים, מכ"מ בשבתות ובימים טובים שאינו משלים מנין מאה ברכות בברכות המחויבות, אינו חייב לטרוח ולחזר אחר הברכות כדי להשלים מנין מאה ברכות, ואינו אלא מדת חסידות. וצ"ע מדברי כל הראשונים הנ"ל, ובפרט לגירסת הרי"ף וסיעתו פשיטא שאין לפרש כן בדברי הגמ'. ועי' פתח הדביר (רצג, ו) ושד"ח (ח"ג מערכת ח' כלל לד) שהאריכו להקשות ע"ד החיד"א.

שוב מצאתי בס"ד בביאור הגרי"פ פערלא לסמ"ג (מ"ע ב' ד"ה והנה הרשב"ג), שהאריך לבאר בדעת רבינו שלמה אבן גבירול, שאע"פ שדרכו למנות במנין התרי"ג אף מ"ע דרבנן, [וכגון, תפילה, עונג שבת, נר שבת, ועוד], מכ"מ לא מנה במנין המצוות אלא מצות תפילה ולא מצות מאה ברכות, וביאר הגרי"פ פערלא, דס"ל דליכא חיוב לטרוח ולהשלים מנין מאה ברכות בכל יום, והיכא שלא אכל סעודתו אלא בדברים שאינם טעונים ברכה לאחריהם, וחסרו לו כמה ברכות ממנין מאה ברכות [אף בימות החול], אינו צריך לטרוח ולחזר אחר ברכות נוספות כדי להשלים מנין מאה ברכות. וכל הגרי"פ להוכיח כן מסוגיית הגמ' וכמשנ"ת בדברי החיד"א, דאי נימא דאיכא חיוב לטרוח בדבר להשלים מנין מאה ברכות אף בשבתות וימים טובים, מאי רבותא בעובדא דרב חייא בריה דרב אויא, וע"כ שאינו חיוב גמור, ומכ"מ מדת חסידות לנהוג כן וכמנהג רב חייא בריה דרב אויא. והוסיף להוכיח לזה מדברי הירושלמי (ברכות פ"ט סוף ה"ה), דאמר' היה רבי מאיר אומר, אין לך אדם מישאל שאינו עושה מאה מצוות בכל יום, קורא קר"ש ומברך לפניו ולאחריה, אוכל פתו ומברך לפניו ולאחריה כו', [ובעל מימרא זו אינו אלא ר"מ, והוא בעל המימרא בסוגי' דמנחות הנ"ל], ומהאי לישנא משמע דליכא חיוב להשלים מנין מאה ברכות בכל יום, אלא דעכ"פ כ"ה מנין הברכות שבכל יום, ואה"נ שבשבת ויו"ט שחסרו לו ברכות רבות ממנין זה, שאינו מחויב לטרוח כדי להשלימם.

ובס"ד מצאתי חבר לדברי הר"ש אבן גבירול, והוא בס' תניא רבתי (סימן א'), דיעו"ש שכל בזה"ל, ירושלמי בפרק הירושלמי (שם) תניא בשם ר"מ, אין לך אדם מישאל שאינו עושה מאה מצוות בכל יום, קורא קר"ש כו', הא למדת שמצוה ליזהר לברך מאה ברכות בכל יום, והמכוין בשבת ויו"ט לברך מאה ברכות ינוחו לו ברכות על ראשו, עכ"ל. ומדבריו נראה שאינו חיוב גמור, אלא שמכ"מ העושה כן ינוחו לו ברכות על ראשו, והוא כדעת הר"ש אבן גבירול הנ"ל וכדברי המחזיק ברכה. עוד רגע אדברה, דעי' של"ה (מסכת יומא פרק נר מצוה אות לא) שכל לענין יוהכ"פ, דשפיר י"ל דכיון שא"א להשלים מאה ברכות ביוהכ"פ א"כ יחזר להריח מיני בשמים וכיו"ב, ויצא ידי חובת ברכות העולה לתורה וכו', א"כ י"ל שלא תיקנו חכמים כלל להשלים מנין מאה ברכות ביוהכ"פ, דהנה היכא שחל יוהכ"פ בשבת ליכא מצות ג' סעודות בשבת, וא"כ ה"נ ביוהכ"פ ליכא מצות מאה ברכות אף היכא שחל בחול. אך דבריו צ"ב, דהן אמנם ביוהכ"פ שחל בשבת ליכא מצות ג' סעודות, היי"ט דאע"ג שמצות ג' סעודות נאמרה בכל שבת ושבת, מכ"מ אתי עשה דעינוי יוהכ"פ ודחי למצות ג' סעודות בשבת, משא"כ דין מאה ברכות שתיקנו חכמים לברכם בכל יום, א"כ מהיכ"ת שלא יהא שייך די"ז ביוהכ"פ, ואין לומר דאתי מצות עינוי ביוהכ"פ ודחי לה למצות מאה ברכות, דהא שפיר יכול לקיים דין מאה ברכות בברכות נוספות, ואי"ז כמצות ג' סעודות שאינו יכול לקיימם א"כ אינו מתענה, וכיון שלא נזכר בהדי' בדברי חז"ל שביוהכ"פ ליכא מצות מאה ברכות מהיכ"ת לחדש כן, וצ"ע.

ובגודל מעלת מצות מאה ברכות בכל יום, ע"ע לקמן בסמוך (הערה 4) מדברי כמה ראשונים. ועי' סידור הרוקח (סימן א') שכל בזה"ל, וציוונו לומר לפנינו מאה ברכות, כמו שהבטיח לאברהם אבינו שנאמר (בראשית טו, ח) במה אדע כי אירשנה, אמר אברהם אבינו לפני הקב"ה, רבש"ע תודיעני באיזו זכות בני מתקיימים בעולם, אמר לו, קחה לי עגלה משולשת, ויהיו מקריבים לפני קרבן, אמר אברהם, תניח בזמן שביהמ"ק קיים, בזמן חרבנו מה תהא עליהם, אמר לו יהו אומרים לפני מאה ברכות בכל יום, ומעלה אני עליהם כאילו הקריבו לפני כל הקרבנות, לכך תיקנו מאה ברכות, כנגד מאה פסוקים שיש במקרא שבהם כל הקרבנות, עכ"ל. ועי' כל בו (סימן א') שכל בזה"ל, וכתב רבינו אשר ז"ל, בא וראה כמה חיבב אותנו הקב"ה, שציוונו לברך מאה ברכות בכל יום כדי שנשתכר אלף זהובים בכל יום, כדאמר' במסכת חולין (פז, יצתה בת קול ואמרה כוס של ברכה שווה מ' זהובין עשרה זהובין לכל ברכה וברכה, עכ"ל, [וע"ע כע"ז בשו"ת תשובה מאהבה (ח"ב סי' רכט), ויעו"ש שהוסיף בזה, וע"ע תורת חיים (ב"ק צא: ד"ה וחיובו), וע"ע מש"כ בחי' חת"ס (חולין פז, י)]. וע"ע מה שביארו בזה ע"ד הרמז, בריקאנטי (בראשית כו, יב, דברים ח, י), ובפי' הציוני (לרבינו מנחם ב"ר מאיר הציוני, דברים י, יב), ועוד רבים, וע"ע לקמן מדברי ספר הפרדס (לרבינו אשר ב"ר חיים תלמיד הרשב"א, הקדמה ד"ה וכיון שנחרב) ועוד.

ב. דוד המלך תיקן די"ז כשהיו מתים מאה אנשים בכל יום מישראל³, [ועי' בהערה דעות נוספות בזה], והסמיכוהו חכמים אקראי⁴.

³ כן אי' במדרש רבה (פרשת קרח פרשה יח אות כא) בזה"ל, שבכל יום היו מתים מישראל מאה אנשים, [ובדברי כמה ראשונים נזכר שהיו מתים בכל מאה אנשים בירושלים, וכ"ה בפ"י הרז"ו (על המדרש שם), ויש מן הראשונים שהזכירו שהיו מתים מאה בחורים בכל יום], בא דוד ותיקן להם מאה ברכות, כיון שתיקנם נתעצרה המגיפה, ע"כ. וכ"כ הטור (סימן מו) בשם רב נטרונאי גאון, וז"ל, והשיב רב נטרונאי ריש מתיבתא דמתא מחסיא, דוד המלך ע"ה תיקן מאה ברכות כו', כי בכל יום היו מתים מאה נפשות מישראל, ולא היו יודעין על מה מתים, עד שחקר והבין ברוח הקודש, ותיקן להם לישראל מאה ברכות, וע"כ תיקנו חכמים ז"ל אלו הברכות [בברכות השחר] סדר העולם והנהגתו להשלים מאה ברכות בכל יום, וצריך כל אדם ליזהר בהם, עכ"ל.

וכן נזכר בדברי רבים מרבתינו הראשונים, שבשעת המגיפה תיקן דוד המלך דין מאה ברכות בכל יום, ורבים מהם הוסיפו שלאחמ"כ שכחם וחזרו התנאים ואמוראים [ויש שכתבו אנשי כנה"ג] והחזירו, [וכ"ה בסידור רש"י (סימן א'), מחזור ויטרי (סימן א'), שבלי הלקט (סימן א'), ראבי"ה (ברכות סי' קמו) בשם רב נטרונאי גאון, דעת זקנים (דברים י"ב), תשב"ץ (ח"ב סי' קסא), רבינו בחיי (דברים י"ב), ספר האשכול (הל' ברכות השחר), פי' הרא"ש עה"ת (במדבר טז, כה), ארחות חיים (דין מאה ברכות אות א'), מצוות זמניות (דין מאה ברכות), ועוד].

אכן, עי' ספר המנהיג (הלכות תפילה עמ' כח) שכל בזה"ל, ודבר זה מסורת בידינו מאבותינו למשה בסיני, שיש עלינו לברך מאה ברכות בכל יום כו', ונראים הדברים שאחר שיסדן משה רבינו ע"ה שכחם, וחזר ויסדן [דוד] לפי שהיו מתים מאה בכל יום כו', וחזרו חכמי התלמוד ויסדום, עכ"ל. וכ"כ בס' כד הקמח (לרבינו בחיי, ערך ברכה ד"ה אסור להתעצל), וז"ל, ונראה מכל זה כי משה רבינו ע"ה יסדן תחילה, ואח"כ שכחם וחזר דוד ויסדן, ואחר זמנו של דוד שכחם וחזרו חכמי התלמוד ויסדום, עכ"ל. והרי לן מדבריהם, דס"ל שמשנה רבינו תיקן דין מאה ברכות, אלא שלאחמ"כ שכחם, וחזר דוד ותיקנם בשעת המגיפה, ושוב שכחם וחזרו חכמי התלמוד והחזירו. ויש להוסיף, דאף לדברי ספר המנהיג אין לומר שדין מאה ברכות בכל יום דא' הוא, וכמב' בדברי הסמ"ק (סי' קמט) לענין קריה"ת, דאף שבב"ק (פב.) אי' שמשנה רבינו תיקן להם לישראל שיקראו בתורה בשבת ובשני וחמישי [יעו"ש], מכ"מ ל"ח אלא כמ"ע דרבנן [ועכ"פ דברי קבלה], וכ"כ בשו"ת יוסף אומץ להחיד"א (סימן נ'), דאף אי נימא שמשנה רבינו תיקן דין מאה ברכות בכל יום, מכ"מ ל"ח דא' וע"ע בספר המפתח (לרבינו ניסים גאון, עירובין נה.) שכל בזה"ל, ודע כי כל דבר שאינו כתוב במקרא, אע"פ שהוא מתקנת הנביאים דרבנן מיקרי, עכ"ל.

ועי' הלכות גדולות (מ"ע כה) שכל למנות מצות מאה ברכות במנין התרי"ג, אכן אין להוכיח מדבריו דס"ל דמצוה דא' היא, דלדעת הבה"ג שפיר יש למנות במנין התרי"ג אף מצוות עשה מדרבנן, וכמו שהאריך הרמב"ם (ספר המצוות ריש שורש א') לתמוה על דבריו ולחלוק עליהם. ועוד מדברי הראשונים בזה, עי' ספר יראים (סימן רנה, והוא סימן י' בדפו"י) שכל שאנשי כנסת הגדולה קבעוהו, ולא הזכיר כלל שדוד המלך תיקן תקנה זו בשעת המגיפה, וצ"ע.

⁴ עי' לעיל (הערה 1) מסוגיית הגמ' במנחות (גמ'), דילפי' לה מדכתיב (דברים י"ב) ועתה ישראל מה ה' אלוך שואל מעמך, ורבים מהראשונים פירשו דרשה זו, דאל תיקרי מה אלא מאה, ועי' לעיל (שם) שהבאנו פירושים נוספים מדברי הראשונים בדרשה זו. ועוד מצינו בדברי הראשונים והאחרונים רמזים נוספים בתורה ובנ"ך לדין מאה ברכות בכל יום ולגודל מעלתו, וכדלהלן. א. דכתיב (שמואל ב' כג, א) נאם הגבר הוֹקֵם עַל, ותיבת 'על' בגימטריא מאה, והוא רמז שדוד המלך תיקן די"ז, [שבלי הלקט (סימן א'), מחזור ויטרי (סימן א'), תשב"ץ (ח"ב סי' קסא), רבינו בחיי (דברים י"ב), כד הקמח (ערך ברכה ד"ה אסור להתעצל), ספר האשכול (הל' ברכות השחר), ספר המנהיג (הל' תפילה עמ' כח), כל בו (סימן א'), מצוות זמניות (דין מאה ברכות), ועוד].

ב. דכתיב (תהלים קכח, ד) הנה כי כן יבורך גבר, 'כי כן' בגימטריא מאה, ואל תיקרי יבורך אלא יברך, [שבלי הלקט (סימן א'), דעת זקנים (דברים י"ב), רבינו בחיי (דברים י"ב), כד הקמח (ערך ברכה ד"ה אסור להתעצל), אבודרהם (סוף שער ברכת המצוות ומשפטיהם), ארחות חיים (דין מאה ברכות אות א'), הגהות מנהגים טירנא (הקדמה), פענח רזא (בראשית יב, א), ועוד].

ג. בפ"י רבינו חיים פלטיאל עה"ת (ויקרא א, ב) כ' בזה"ל, כי יקריב מכם קרבן לה', 'מכם' בגימטריא מאה, מלמד שכל האומר מאה ברכות בכל יום הרי הוא יותר מקובל משהקריב מן הבהמה והבקר, עכ"ל. שוב מצאתי כן בסידור הרוקח (סימן א'), וז"ל, וציונו לומר לפניו מאה ברכות, כמו שהבטיח לאברהם אבינו שנאמר (בראשית טו, ח) במה אדע כי אירשנה, אמר אברהם אבינו לפני הקב"ה, רבש"ע תודיעני באיזו זכות בני מתקיימים בעולם, אמר לו, קחה לי עגלה משולשת, ויהיו מקריבים לפני קרבן, אמר אברהם, תינח בזמן שביהמ"ק קיים, בזמן חרבנו מה תהא עליהם, אמר לו יהו אומרים לפני מאה ברכות בכל יום, ומעלה אני עליהם כאילו הקריבו לפני כל הקרבנות, לכך תיקנו מאה ברכות, כנגד מאה פסוקים שיש במקרא שבהם כל הקרבנות, עכ"ל.

ד. עי' ארחות חיים (דין מאה ברכות אות א'), כ' שכל האומר מאה ברכות בכל יום מובטח לו שהוא בן העוה"ב, שנאמר (במדבר כה, יב) לכן אמור הנני נותן לו את בריתי שלום, 'לכן' בגימטריא מאה, וכע"ז נמי בהגהות מנהגים טירנא (הקדמה).

ה. תיקנו חכמים מאה ברכות כנגד מאה אדנים שבמשכן, [בעל הטורים (שמות לח, כז), ריקאנטי (בראשית כו, יב) יעו"ש, שו"ת יוסף אומץ להחיד"א (סימן נ') בשם שו"ת פני אהרן (למהר"א אמארייליו, או"ח סימן ז'), ועוד].

ג. יש אומרים, שאף היודע שלא ישלים ביום זה מנין מאה ברכות, מכ"מ ראוי לו להרבות בברכות ככל היותר.⁵

ו. עי' בעל הטורים (דברים ו, ז) שכל בזה"ל, ובשכבך ובקומך, תגין על הק', לומר כשיעמוד בבוקר יתפלל מאה ברכות, וינצל מצ"ח קללות ועוד שתיים גם כל חלי וכל מכה, עכ"ל.

ז. עי' פענח רזא (בראשית יב, א) שכל לרמז דין מאה ברכות, דכתיב (בראשית שם) לך לך מארצך וגו', לך לך בגימטריא מאה, יעו"ש.

⁵ הנה יש לדון לענין מי שידוע בודאי שלא ישלים ביום זה מנין מאה ברכות, וכגון ביוהכ"פ שצריך להשלים ברכות רבות למנין מאה ברכות [מלבד הברכות המחוייבות ביום זה], ויודע שלא יוכל להשלים ע"י שמיעת ברכות העולה לתורה וההפטרה כו', האם יש ענין וטעם שירבה בברכות ככל שביכלתו, וראוי לו לחזר ולברך על מיני בשמים וכיו"ב אע"פ שלא ישלים מנין מאה ברכות, או שלא תיקנו חכמים אלא לברך מאה ברכות בכל יום, וכל שאינו יכול לברך מאה ברכות הרי שאין ענין כלל שיחזר להרבות בברכות.

והנה בספר הפרדס (לרבינו אשר ב"ר חיים תלמיד הרשב"א, הקדמה ד"ה וכיון שנחרב) כ' בזה"ל, ולא לחינם תיקנו מאה לא פחות ולא יתר, והכוונה לפי שבגוף האדם יש שלשה עניינים נפש ורוח ונשמה, שהן כנגד כהן ולוי וישראל, ואם אתה [נותן] מאה ברכות לנפש שהיא כנגד ישראל, הנפש יעשר ויתן מהם עשרה לרוח שהוא כנגד לוי, והרוח יעשר ויתן אחת לנשמה שהיא כנגד כהן שהוא עיקר הכל, וזהו על דרך הכהונה והלויה למעשר מן המעשר, ואם ח"ו חסר מן המאה ברכה אחת, לא יעשר הרוח, שתשנה פטורין ממעשר, הנשמה שהיא עיקר הכל נשארת בלא ברכה, עכ"ל, וכע"ז כתבו נמי בריקאנטי (במדבר יח, יד), ובס' עקידת יצחק (פרשת שלח שער עז ד"ה אמנם הנמשך), ובס' תולעת יעקב (סוד התפילין ד"ה ויסדר). ויש שכתבו ע"פ דבריהם, דהיכא שידוע בודאי שלא ישלים ביום זה מנין מאה ברכות, אין טעם לחזר ולהרבות בברכות, שלא אמרו חכמים בתקנה זו אלא לברך 'מאה ברכות' בכל יום, ולא תיקנו חכמים כלל להרבות בברכות בכל יום.

ובס' בני ראם (להגר"א גנחובסקי, סימן לג אות א') כ' להוכיח לזה, דהנה כתב השל"ה (מסכת שבת פרק נר מצוה אות מז), דאע"פ שאם הביאו לו פירות באמצע סעודתו, אין לו להמתין מלבד עליהם עד לאחר ברכהמ"ז, משום שגורם בכך לברכה שאינה צריכה שיתחייב לברך עליהם ברכה אחרונה ולא יפטרם בברכהמ"ז, מכ"מ בשבת שפיר דמי לעשות כן כדי להשלים מנין מאה ברכות; והק' המג"א (רטו, ו), דהא ביומא (ע). אמרי' גבי כה"ג ביוהכ"פ, שלאחר שהיה קורא בס"ת בפרשת אחרי מות, היה קורא פרשת הקרבנות בע"פ, ולא היו מביאים לו ס"ת אחר משום דהוי ברכה שאינה צריכה, ולדברי השל"ה עכ"פ יהא שרי לעשות כן כדי להשלים מנין מאה ברכות ביוהכ"פ, [ומדברי המג"א שכל להקשות כן ע"ד השל"ה, מוכח דס"ל דשפיר יש מעלה להרבות בברכות אף שלא ישלים מנין מאה ברכות]. ובדעת השל"ה יש ליישב, דכיון שביוהכ"פ בלא"ה לא ישלים מנין מאה ברכות, א"כ אין טעם שיברך ברכה שאינה צריכה כדי להרבות בברכות, דכל היכא שאינו משלים מנין מאה ברכות אין טעם שירבה בברכות ככל היותר. אך עי' לקמן (הערה 27) מש"כ ליישב דעת השל"ה באופ"א, ולפ"ז אין להוכיח מדבריו כמשנ"ת, וכ"כ בבני ראם (שם), דאפשר שהיו לכה"ג ביוהכ"פ מאה ברכות אף בלא"ה.

וכ"כ בס' אילת השחר (דברים י, יב) בדעת הגרי"ז מבריסק, שהיה נוהג בכל שבת לעלות לתורה למפטיר כדי להשלים מנין מאה ברכות ע"י ברכות ההפטרה, אך ביוהכ"פ היה עולה לעליית 'לוי', מכיון שבלא"ה לא ישלים מנין מאה ברכות, והרי דס"ל דכל היכא שאינו משלים מנין מאה ברכות, אין טעם בדבר שיחזר להרבות בברכות ככל היותר, [וכ"כ הגר"מ שטרנבוך שליט"א (קובץ עיון הפרשה גליון קמב עמ' קמא) בביאור דעת הגרי"ז].

מאידך, עי' אילת השחר (שם) שכל להוכיח מדברי הטור (סי' מו) שכל בזה"ל, והפוחת אל יפחות והמוסיף יוסיף, עכ"ל, וכע"ז לשון המחבר (מו, ג) שחייב אדם לברך בכל יום מאה ברכות 'לפחות', והרי לן דאיכא מעלה בתוספת ברכות אף ביותר ממאה, והרי לן שאין טעם במנין 'מאה' דווקא, וא"כ ה"נ יש טעם ותועלת להרבות בברכות ככל היותר אף שלא ישלים מנין מאה ברכות. [אכן, יש שכתבו לדייק בל' הטוש"ע איפכא, דמש"כ 'לפחות' משמע דליכא ענין להרבות בברכות כל היכא שלא ישלים מנין מאה ברכות, וצ"ע].

ובאמת יש שכתבו לדייק כן אף בדברי הרמב"ם (פי"א מהל' ברכות הט"ז) שכל בזה"ל, ולעולם יזהר אדם מברכה שאינה צריכה 'וירבה בברכות הצריכות', עכ"ל, וכן הובא בשם הגר"ח קניבסקי שליט"א (שאלת רב ח"ב פרק כו אות יד) להוכיח כן מדקדוק לשון הרמב"ם, [ויש שכתבו שעכ"פ אין כוונת הרמב"ם שיש להרבות בברכות מחמת תקנת חכמים לברך מאה ברכות בכל יום, אלא שעכ"פ ראוי לאדם להרבות בברכות ולשבח בוראו ית']. וכן ראיתי בשם הגרי"ש אלישיב (ברכת איתן, מצות מאה ברכות עמוד עה), דאף היכא שידוע שלא ישלים מנין מאה ברכות ביום זה, מכ"מ ראוי לו להרבות בברכות ככל היותר.

ד. י"א שנשים פטורות מחיוב מאה ברכות בכל יום⁶, וי"א שאף הן חייבות בחיוב זה⁷.

הברכות העולות למנין מאה ברכות⁸

⁶ הנה לכאן יש לומר בזה ב' טעמים, אמאי אין לחייב נשים בדין מאה ברכות בכל יום. א. משום דהוי מ"ע שהזמן גרמא, וביאור טעם זה ע"פ דברי הטורי אבן (חגיגה טז: ד"ה בני ישראל), דיעו"ש ש"כ בגדר מ"ע שהז"ג, דכל מצוה שאינו יכול לקיימה אלא בזמן מסוים, ולאחמ"כ שוב אין לה תשלומין, יש להחשיבה כמ"ע שהז"ג, [ויעו"ש שביאר עפ"ז, אמאי סוכה ולולב וכיו"ב חשיבי מ"ע שהז"ג, ואילו סמיכה בקרבנות ל"ח מ"ע שהז"ג, ובעינן בחגיגה (שם) למילף די"ז מקרא ד'בני ישראל' סומכין ואין בנות ישראל סומכות, אע"פ שאין סמיכה אלא ביום, כיון שביום שלאחמ"כ עדיין מצוה זו מוטלת עליו ולא הפסיד המצוה, משא"כ סוכה ולולב שבכל יום ויום מימי חג הסוכות יש בה מצוה בפנ"ע, וכן ציצית ותפילין לעולם אינו יכול להשלים מצוה זו, יעו"ש בארוכה], ולפי דבריו י"ל דה"נ לענין מצות מאה ברכות בכל יום, דכיון שביום שלאחמ"כ כבר עבר זמן המצוה, ואף שחייב לברך מאה ברכות אף ביום זה מכ"מ כבר הפסיד המצוה של הימים שלפנ"כ, א"כ יש להחשיבו כמ"ע שהז"ג, ואע"פ שאין זמן כל שהוא שאין בו חיוב מאה ברכות כלל, ודו"ק. אכן, לכאן אין הדברים מוכרחים, דשפיר י"ל דבעינן נמי שיהא זמן שאינו חייב כלל במצוה זו, וצ"ע. ועי' שו"ת שבט הקהתי (ח"א סי' סג) ש"כ שאין הנשים חייבות בדין מאה ברכות בכל יום, משום דהוי מ"ע שהז"ג, ואפשר שכוונתו למשנ"ת ע"פ דברי הטו"א, [אלא ש"כ שדי"ז תלוי במה שנחלקו הראשונים האם נשים פטורות אף ממ"ע דרבנן שהז"ג או לא, עי' תוס' (ברכות כ: ד"ה בתפילה), וע"ע שו"ת רעק"א (מהדו"ק סי' יז)], וע"ע בס' הליכות ביתה (סימן יג הערה ב') ובס' מאיר עוז (סימן מו סעיף ג' אות ז') מה שהאריכו בזה אי חשיבא כמ"ע שהז"ג.

ב. דהנה הראשונים האריכו למנות מנין מאה ברכות שאדם מברך בכל יום, [עי' לקמן (הערה 10) בארוכה], וברכות רבות מהם אינם שייכים אלא באנשים ולא בנשים, וכגון ברכת ציצית ותפילין, וכן תפילת שמו"ע [ואכמ"ל בזה], ובאמת לא מצינו בנשים שיהא להן מאה ברכות במנין הברכות המחייבות שבכל יום, ואפשר דמהא"ט לא תיקנו חכמים כלל מצות מאה ברכות לנשים, ולא תיקנוה אלא לאנשים, [ובהם שייך בכל יום מאה ברכות במנין הברכות המחייבות, מלבד שבת ויו"ט ותע"צ]. וכן יש להוכיח מדברי הראשונים הנ"ל, שכתבו ברכות הציצית והתפילין במנין מאה ברכות שבכל יום, ולא הזכירו שחסרו להן לנשים ב' או ג' ברכות ממנין מאה ברכות שבכל יום, ויש להוכיח מדבריהם דס"ל שאין הנשים חייבות כלל בדין מאה ברכות בכל יום. וכ"ד הגרש"ז אוירבך (הליכות שלמה תפילה פרק כב סכ"ה), שאין הנשים חייבות בדין מאה ברכות מהא"ט, ולא מסתברא שתיקנו חכמים שישלימו מנין מאה ברכות בכל יום ע"י מיני מגדים וכיו"ב, וכ"כ בשו"ת שבט הלי (ח"ה סי' כג), שו"ת תשובות והנהגות (ח"ב סי' קכט), שו"ת רבבות אפרים (ח"ג סי' מז), ועוד.

והנה לעיל (הערה 5) נתבאר מדברי כמה פוסקים, דאף היכא שיודע שלא ישלים ביום זה מנין מאה ברכות, מכ"מ יש טעם ומעלה להרבות בברכות ככל היותר, ולפ"ז י"ל דאף שהנשים אינן מברכות מאה ברכות בכל יום, מכ"מ יש להן לחזר אחר ברכות נוספות ולהרבות בברכות ככל היותר; אך שפיר י"ל דלא אמרי' הכי אלא באנשים המצווים במצות מאה ברכות, משא"כ נשים אינן שייכות בעיקר התקנה כלל, ודו"ק.

ועי' שו"ת שבט הקהתי (שם) ש"כ שיש להביא 'כדמות ראי' שהנשים פטורות מדין מאה ברכות בכל יום, שהרי בגמ' (מנחות מג:) אמרו חייב 'אדם' לברך מאה ברכות בכל יום, וכן בדברי כמה ראשונים [עי' לעיל (הערה 4)] הביאו כמקור לדין מאה ברכות את הפסוק (תהלים קכח, ד) הנה כי כן יבורך 'גבר', אך שוב כ' שאין הדבר פשוט ומוסכם שאין הנשים בכלל 'אדם' ובכלל 'גבר', [וע"ע שד"ח (ח"א מערכת הא' אות עג) מש"כ בארוכה לדון בזה].

⁷ כ"ד הגר"ש אלישיב (דף על הדף מנחות מג: ד"ה אולם), דאף הנשים חייבות בדין מאה ברכות בכל יום, שהרי תכלית חיוב זה הוא כדי להביא ירא"ש בלב המברך, [וכמב' בדברי הגמ' (מנחות מג:) דילפי' לה מדכתיב (דברים י"ב) ועתה ישראל מה ה' אלוך שואל מעמך כי אם ליראה וגו'], ואף הנשים שייכות בטעם זה. וכ"ד הגר"ח קניבסקי שליט"א (שאלת רב ח"א פרק יז אות ז'), שאף הנשים חייבות במצות מאה ברכות. ועי' שו"ת שבט הקהתי (ח"א סי' סג) ש"כ, דבפשטות יש לדייק כן מלשון הירושלמי (ברכות פ"ט סוף ה"ה) 'אין לך אחד מישראל שאינו עושה מאה מצוות בכל יום', ומלשון זה משמע שאף הנשים בכלל זה, אך שוב כ' לדחות, שהרי בהמש"ד הירושלמי אמרי' נמי, 'אין לך אדם מישראל שאין המצוות מקיפות אותו, תפילין בראשו וכו', ודב"ז בודאי אינו שייך בנשים, [ויש ש"כ לדקדק בחילוק לשון הירושלמי, שבמימרא הא' אי' 'אין לך אחד', ובמימרא הב' אי' 'אין לך אדם', ושוב יש להוכיח מדברי הירושלמי כמשנ"ת, ודו"ק].

⁸ ויש להביא בזה מש"כ בשו"ת פאר הדור להרמב"ם (סימן רסא) בזה"ל, ומענין קריאת מאה ברכות בחפזן ובמהירות, הרי הוא טעות גמורה, ומי שאינו מוכיח החזנים על זאת חוטא, משום שכל אלה הסוגים של עבודת ה' אשר הם דיבור, אין הכוונה בהם אלא שיהרהרו בהם כשיאמרו ויכוין אומנם את לבו וידע שעם אדון כל העולה מדבר בהם, בין שביקש ממנו או יודה לו וישבחהו, או יתאר פעליו וחסדיו, או יתאר נפלאותיו בברואיו ויכלתו כו', ואם הכל דיבור עמו יתעלה כיצד מותר למהר בזה ולהסיח הדעת ממה שנאמר, אלא למי שאינו יודע מה הוא אומר ואינו מבינו, אלא דינו בתפילות כדין התוכי והשוטה החזורים על המילים שבני אדם לימדום, עכ"ל. וע"ע בארוכה בזה בספר חסידים (סימן מו), ועוד.

ה. אין לך אדם מישראל שאינו מברך מאה ברכות בכל יום מימות החול⁹, וראה בהערה¹⁰ דעות הראשונים בזה בארוכה¹¹.

⁹ וכדאי' בירושלמי (ברכות פ"ט סוף ה"ה), אין לך אחד מישראל שאינו עושה מאה מצוות בכל יום, ורבים מהראשונים הביאו דברי הירושלמי. ובאמת מדברי כמה ראשונים מב', שלא תיקנו חכמים ברכות השחר וכיו"ב, אלא כדי שיהיו לו לאדם מאה ברכות המחוייבות בכל יום, ושפיר יוכל לקיים תקנת דוד המלך לברך מאה ברכות בכל יום, וכן מב' מדברי הטור (סי' מו) שכל בזה"ל, דוד המלך ע"ה תיקן מאה ברכות כו', כי בכל יום היו מתים מאה נפשות מישראל, ולא היו יודעין על מה היו מתים, עד שחקר והבין ברוח הקודש ותיקן להם לישראל מאה ברכות, וע"כ תיקנו חכמים ז"ל אלו הברכות [-ברכות השחר] [על-] סדר העולם והנהגתו להשלים מאה ברכות בכל יום, וצריך כל אדם ליזהר בהם, והפוחות אל יפחות והמוסיף יוסיף על כל ברכה וברכה שנתקנה לו, עכ"ל. וע"ע שו"ת מן השמים (סי' יב) שכל בזה"ל, כי תחילת תקנת אלו הברכות היתה להשלים מאה ברכות בכל יום, עכ"ל.

¹⁰ בדברי הראשונים מצינו כמה וכמה דעות במנין מאה ברכות, ונסדר בס"ד תמצית הדברים. א. עי' סידור רש"י (סימן א'), מחזור ויטרי (סימן א'), כד הקמח (ערך ברכה ד"ה ואלו הן), ספר המנהיג (הל' תפילה עמ' כט), ארחות חיים (דין מאה ברכות אות ג'), ובס' יראים (סימן רנה, והוא סימן י' בדפוס) בשם רב עמרם גאון, שכתבו מנין הברכות כדלהלן. י"ח ברכות השחר, ברוך שאמר וישתבח, ג' ברכות קר"ש של שחרית, י"ט ברכות בשמו"ע ג' פעמים ביום, ד' ברכות קר"ש של ערבית, וט"ז ברכות בסעודות היום, והיינו ח' ברכות בכל סעודה וסעודה, כלומר, ברכת ענט"ז וברכת המוציא וד' ברכות בברכהמ"ז, וכן ברכת בפה"ג וברכת על הגפן היא ששותה יין, או ברכת שהכל וברכת בורא נפשות היא ששותה מים, [והיינו היא שנהגו לשתות היין או המים לאחר הסעודה, וכמב' בדבריו שם, ובכה"ג צריך לברך עליהם תחילה וסוף, ואפשר שנהגו כן בין משום כוס של ברכה לברכהמ"ז, ועי' היטב גמ' ברכות (דף מד ריש ע"ב) וצ"ע], והיינו מלבד ברכת המפיל, ומלבד ברכת יראו עינינו שהוסיפוהו רבנן בתראי [ולפיכך אינה נמנית במנין מאה ברכות], ומלבד ברכת נטילת מים אחרונים בב' הסעודות, [ונדעת הראשונים דשפיר יש לברך על נטילת מים אחרונים כשם שמברכים על נטילת מים ראשונים, ואכמ"ל בזה], ומלבד ברכות הנהנין וברכות הריח וברכת אשר יצר שמברך כמה פעמים בכל יום, ובאחרון"ח (שם) הוסיף מלבד ברכת ציצית ותפילין, ובס' המנהיג (שם) הוסיף מלבד ברכת המקדש שמו ברבים, ע"כ דברי הראשונים הנ"ל.

ויש להעיר בדבריהם כמה וכמה הערות, חדא, אמאי לא מנו בברכות השחר אלא י"ח ברכות ותו לא, [ובאמת כ"ה נמי בספר האורה (המיוחס לרש"י, סימן יג), אלא שבדבריו לא נתבאר מנין כל הברכות], ובדברי האחרון"ח מב' להדי' דהיינו מלבד ברכת ציצית ותפילין, ובאמת טעמא בעי אמאי לא מנו ברכת הציצית והתפילין במנין מאה ברכות, ולכא' חשבון י"ח ברכות בברכות השחר א"ש רק אי נימא שאין מחשבים ברכת אלקי נשמה כברכה בפנ"ע מפני שהיא סמוכה לחברתה, וכן אין מחשבים ברכות התורה כג' ברכות אלא כב' ברכות בלבד, וכן אין מברכים ברכת הנותן ליעף כח [נדעת רוב הראשונים שאין מברכים ברכה זו כיון שלא נזכרה בדברי חז"ל (ברכות ס:)]. עוד יש להעיר בחשבון זה, אמאי באמת ברכת המפיל וברכת נטילת מים אחרונים וברכת המקדש שמו ברבים אינם נמנים במנין מאה ברכות בכל יום, [ואי"ז כברכות הנהנין שאינו דבר קבוע שאדם מברך ברכות אלו בכל יום]. עוד יש להעיר במש"כ שאין ברכת יראו עינינו נמנית במנין מאה ברכות, כיון שהוסיפוהו חכמים לאחמ"כ, דא"כ אמאי ברכת המינים בשמו"ע נמנית במנין מאה ברכות, [וע"ע לקמן בסמוך מס' מצוות זמניות, שברכת המינים אינה נמנית במנין מאה ברכות מהא"ט]. וצ"ע בכ"ז. ב. בשבלי הלקט (סימן א') כ' בשם רב נטרונאי גאון, חשבון מאה ברכות בכל יום כדלהלן. י"ט ברכות השחר, [וכמב' בדבריו מנין י"ט ברכות אלו כדלהלן], ברכת על נטילת ידיים, אשר יצר, אלקי נשמה, שלא עשני גוי, שלא עשני עבד, שלא עשני אשה, מגביה שפלים, מלביש ערומים, זוקף כפופים, רוקע הארץ על המים, מכין מצעדי גבר, שלא חסר מצרכי כלום, אוזר ישראל בגבורה, המעביר שינה, ג' ברכות התורה, ברכת תש"י וברכת תש"ר, הרי י"ט ברכות, וצ"ע אמאי לא מנה אף ברכת הציצית, וכן יש להעיר בהשמטת ברכת עוטר ישראל בתפארה], ברוך שאמר וישתבח, י"ט ברכות שמו"ע ג' פעמים ביום, ח' ברכות קר"ש של שחרית ושל ערבית [וברכת יראו עינינו בכלל], ו' ברכות סעודה [ענט"ז], המוציא, ד' ברכות בברכהמ"ז, ברכת המפיל, הרי צ"ג ברכות, ובכל יום אדם מברך כמה פעמים ברכת אשר יצר וברכות הפירות והירקות וכו', הרי לן מאה ברכות שאדם מברך בכל יום.

ג. לדעת הרמב"ם (פ"ז מהל' תפילה הי"ד) מנין מאה ברכות בכל יום כדלהלן, כ"א ברכות השחר, ברכת הציצית וברכת התפילין, ברוך שאמר וישתבח, ז' ברכות קר"ש של שחרית ושל ערבית, [וברכת יראו עינינו אינה מן המנין], י"ח ברכות בתפילת שמו"ע ג' פעמים ביום [וברכת המינים אינה מן המנין], הרי פ"ו ברכות, וז' ברכות בכל סעודה מב' סעודות שאדם אוכל בכל יום, [והיינו ברכת ענט"ז], ברכת המוציא, ג' ברכות בברכהמ"ז, שהרי ברכה רביעית אין למנותה כיון שהוסיפוהו לאחמ"כ, ברכת הגפן וברכת על הגפן], הרי מאה ברכות שאדם מברך בכל יום.

ד. בסמ"ג (עשין יט ד"ה מאה ברכות) כ' מנין מאה ברכות כדלהלן, כ"ה ברכות מהשכמת הבוקר עד ישתבח, [ויש לפרש חשבון כ"ה ברכות בזה, ענט"ז, אשר יצר, אלקי נשמה, ג' ברכות, ט"ז ברכות השחר, וברכת מגביה שפלים וברכת הנותן ליעף כח בכלל זה, ברכת המקדש שמו ברבים, ברוך שאמר וישתבח], וב' ברכות ציצית ותפילין, ז' ברכות קר"ש, י"ח ברכות בתפילת שמו"ע ג' פעמים ביום, הרי פ"ח ברכות, [ואין למנות ברכת המינים בשמו"ע וברכת יראו עינינו אחר קר"ש של ערבית, כיון שברכות אלו נוספו לאחמ"כ], וי"ב ברכות שבב' סעודות, הרי מאה ברכות שאדם מברך בכל יום. ה. מנין מאה ברכות בכל יום לדעת הרוקח (הל' ברכות סימן שכ) כדלהלן, כ"ב ברכות בהשכמת הבוקר, ברוך שאמר וישתבח, ח' ברכות קר"ש [וברכת יראו עינינו בכלל זה], י"ט ברכות בתפילת שמו"ע ג' פעמים ביום, ברכת המפיל, הרי

תשעים ברכות, ו' ברכות בכל סעודה מב' סעודות היום, הרי לן ק"ב ברכות, מלבד ברכת הציצית והתפילין ושאר ברכות הנהנין שאדם מברך בכל יום.

ו. מנין מאה ברכות בכל יום לדעת האבודרהם (סוף שער ברכת המצוות ומשפטיהם), כ"ב ברכות בהשכמת הבוקר, [ואלו הם, על נטילת ידים, אשר יצר, אלקי נשמה, הנותן לשכוי בינה, פוקח עורים, מתיר אסורים, מלביש ערומים, זוקף כפופים, מגביה שפלים, רוקע הארץ על המים, שעשה לי כל צרכי, אוזר ישראל בגבורה, המכין מצעדי גבר, שעשני ישראל, שלא עשני עבד, שלא עשני אשה, המעביר חבלי שינה מעיני, ג' ברכות התורה, ברכת ציצית, ברכה אחת בתפילין, הרי כ"ב ברכות בהשכמת הבוקר בכל יום], ברוך שאמר, [יעו"ש שלא מנה ברכת ישתבח, וכפה"נ ס"ל שברכה אחת היא עם ברכת ברוך שאמר ואינה נמנית בפנ"ע, ולפ"ז נפק"מ נמי למנין מאה ברכות בימים טובים וכיו"ב, שאין להחשיב באמירת ההלל אלא ברכה אחת, וברכת יהללך אחר אמירת ההלל ל"ח כברכה בפנ"ע, ודו"ק], ז' ברכות קר"ש, ברכת יראו עינינו לאחר קר"ש של ערבית, י"ט ברכות בתפילת שמו"ע ג' פעמים ביום, ו' ברכות בכל סעודה מב' סעודות היום, הרי לן מאה ברכות בכל יום, מלבד ברכות הנהנין וברכת אשר יצר שמברך כמה פעמים בכל יום.

ז. בס' מצוות זמניות (דין מאה ברכות) כ' חשבון מאה ברכות בכל יום כדלהלן, כ"א ברכות השחר, [וכ"ה ממש למנהגנו, ויל"פ שמנה ברכות התורה כג' ברכות ולא מנה ברכת המקדש שמו ברבים, ויש לפרש שלא מנה ברכות התורה אלא כב' ברכות ומנה אף ברכת המקדש שמו ברבים], ג' ברכות על ציצית ותפילין, ברוך שאמר וישתבח, ז' ברכות קר"ש, י"ח ברכות בתפילת שמו"ע ג' פעמים ביום, [וברכת המינים אינה מן המנין, לפי שהוסיפו חכמים לאחמ"כ], הרי פ"ז ברכות המחוייבות בכל יום, ועוד לכה"פ י"ג ברכות שמברך אדם בכל יום על אכילתו ושתייתו וברכת אשר יצר וכו', הרי מאה ברכות לכה"פ בכל יום.

ח. הב" (מו, ד"ה דתניא) כ' למנות מנין מאה ברכות בכל יום כדלהלן. ברכת המפיל, ברכת על נטילת ידים, אשר יצר, אלקי נשמה, י"ד ברכות נוספות [והיינו כמנהגנו מלבד ברכת הנותן ליעף כח, וכמב' בשו"ע (מו, ו) שאין מברכים ברכה זו כיון שלא נתקנה בדברי חז"ל], ג' ברכות התורה, ב' ברכות בציצית ותפילין, ברוך שאמר וישתבח, ז' ברכות קר"ש, י"ט ברכות בתפילת שמו"ע ג' פעמים ביום, ב' סעודות בכל יום ובכל אחת מהן ח' ברכות, [עי' לעיל (אות א') מדברי כמה ראשונים שכתבו למנות ח' ברכות בכל סעודה, ומשנ"ת בדבריהם שם], הרי ק"ה ברכות בכל יום, [מלבד ברכות הנהנין וברכת אשר יצר וכו' שמברך כמה פעמים בכל יום].

ט. מנין מאה ברכות לדעת המשנ"ב (מו, יד) כדלהלן. ברכת המפיל, ברכת ענט"י, אשר יצר, ט"ז ברכות השחר, [והיינו ברכת אלקי נשמה ועוד ט"ו ברכות, וברכת הנותן ליעף כח בכלל זה, לפמש"כ הרמ"א שמנהג בני אשכנז לברך ברכה זו], ג' ברכות התורה, ברכת הציצית, ב' ברכות בתפילין, הרי כ"ה ברכות, וברוך שאמר וישתבח, וח' ברכות קר"ש [וברכת יראו עינינו אחר קר"ש של ערבית בכלל זה], הרי ל"ה ברכות, ונ"ז ברכות בג' תפילות שמו"ע שבכל יום, הרי צ"ב ברכות, ובב' סעודות שסועד בכלל יום הרי ט"ז ברכות [ח' ברכות בכל סעודה וסעודה וכמשנ"ת], הרי לן ק"ח ברכות שאדם מברך בכל יום.

¹¹ ולהשלמת הענין נביא בזה סיכום מנין מאה ברכות בכל יום למנהגנו, בתוספת ציוני הדעות שבכל ברכה וברכה. בתפילת ערבית הרי כ"ג ברכות, ולבני חו"ל הנוהגים להוסיף ברכת יראו עינינו הרי כ"ד ברכות, [אך עי' לעיל (הערה 10) שיש מן הראשונים דס"ל שאין למנות ברכה זו כיון שהוסיפו לאחמ"כ, וכן י"א שאין למנות ברכת המינים שלא הוסיפו אלא לאחמ"כ, ולדבריהם אין לנו בתפילת ערבית אלא כ"ב ברכות בין לבני אר"י ובין לבני חו"ל]. בברכות השחר ישנם לכה"פ י"ח ברכות, ולכל היותר כ"ב ברכות, [הברכות המוטלות במחלוקות ובספיקות - ברכת אלקי נשמה, משום שאינה אלא ברכה הסמוכה לחברתה, ברכות התורה, אם יש להחשיבם כב' ברכות או כג' ברכות, ברכת הנותן ליעף כח, אשר לדעת המחבר (מו, ו) אין מברכים ברכה זו כלל כיון שלא נזכרה בדברי חז"ל, וברכת המקדש שמו ברבים, אשר י"א שאין חותמים בה בשם]. ברכות הציצית והתפילין הרי הם ב' ברכות או ג' ברכות, [נתלוי בב' הדעות בדברי הראשונים האם מברכים על תש"ר ברכה נוספת או לא, וכן תלוי בדעות הפוסקים האם מברכים על טלית קטן היכא שמברך אף על טלית גדול]. ברוך שאמר וישתבח הרי ב' ברכות, [מלבד לדעת האבודרהם (סוף שער ברכת המצוות ומשפטיהם) שאין למנותם אלא כברכה אחת]. ד' ברכות קר"ש. י"ט ברכות בתפילת שמו"ע של שחרית, [מלבד לדעת הראשונים הנ"ל (הערה 10) שאין למנות אלא י"ח ברכות בתפילת שמו"ע]. י"ט ברכות בתפילת שמו"ע של מנחה, [מלבד לדעת הראשונים הנ"ל (שם) שאין למנות אלא י"ח ברכות בתפילת שמו"ע]. הרי לן לכה"פ פ"ד ברכות, ולכל היותר צ"ג ברכות. ויש להוסיף ולחשב ב' סעודות בכל יום, ובכל סעודה ו' ברכות [ענט"י, המוציא, ד' ברכות בברכהמ"ז], או עכ"פ סעודה אחת בכל יום, ויש להוסיף עוד ברכות רבות שאדם מברך בכל יום אף שלא בדרך קבע, והיינו ברכות הנהנין וברכת אשר יצר וכו', והרי לן לכו"ע מאה ברכות שאדם מברך בכל יום.

ו. בשבתות¹² וימים טובים¹³, יש להשלים מנין מאה ברכות ע"י מיני מגדים וכיו"ב¹⁴.

¹² ע"י אבודרהם (סוף שער ברכת המצוות ומשפטיהם) שכל, שבשבת חסרו ל"ח ברכות ממנין מאה ברכות שבכל יום, שהרי בכל תפילת שמו"ע אינו מברך י"ט ברכות אלא ז' ברכות בלבד, הרי ל"ו ברכות בימות החול שאינם נאמרים בשבת, וכן ברכת התפילין וברכת יראו עינינו אינם נאמרים אלא בימות החול, וחסרו לנו ל"ח ברכות למנין מאה ברכות בשבת, וכנגדם יש להוסיף ז' ברכות של תפילת המוספין, וברכת מעין שבע, וברכת הקידוש בליל שבת, הרי ט' ברכות, וששה ברכות בסעודה שלישית הרי ט"ו, נמצא שיש להשלים כ"ב ברכות בשבת ע"י מיני מגדים וכיו"ב, או ע"י שמיעת ברכות העולה לתורה וכדלהלן.

והב"י (מו"ג ד"ה דתניא) כ' לפמש"כ במנין מאה ברכות, שבשבת חסרו לו ל"ז ברכות, והיינו י"ב ברכות בכל תפילת שמו"ע, וכן ברכת התפילין, וכנגדם יש להוסיף ברכת מעין שבע וברכת הקידוש ז' ברכות בתפילת המוספין וח' ברכות בסעודה שלישית, הרי י"ז ברכות, והרי לן פ"ה ברכות שמברך אדם בשבת, ונמצא שיש להוסיף עוד ט"ו ברכות להשלים בשבת מנין מאה ברכות. ולמנין מאה ברכות לדעת המשנ"ב הנ"ל, הרי שבשבת חסרו ל"ט ברכות, [שהרי לדעת המשנ"ב יש לחשב בכל יום ב' ברכות בתפילין וכן ברכת יראו עינינו, והם ב' ברכות יותר מלדעת הב"י], אלא שמכ"מ כ' המשנ"ב לחשב ג' ברכות בקידוש [ב' בלילה וא' ביום], ונמצאו פ"ז ברכות, [ולכא' לא מנה המשנ"ב ברכת מעין שבע במנין מאה ברכות, והיינו משום דס"ל שאין ברכה זו אלא כחזרת הש"צ ואינה עולה אלא לש"צ, דאל"כ הרי לן פ"ח ברכות בשבת, דו"ק ותשכח].

ובין בדברי האבודרהם ובין בדברי הב"י יש להעיר, אמאי לא מנו אלא ברכה אחת בקידוש בליל שבת ולא ב' ברכות, וכן ברכת הקידוש ביום השבת לא מנו כלל, ובשלמא לדעת הב"י הרי שבכל סעודה איכא ח' ברכות, וחד מינייהו ברכת הגפן, אך לדעת האבודרהם צ"ע. ובדברי המג"א (מו"ח) מב' דהיינו דווקא היכא שמקדש על הפת, ואה"נ היכא שמקדש על היין הרי לן עוד ב' ברכות [וכמש"כ המשנ"ב], וא"צ להשלים [לדעת הב"י] אלא י"ג ברכות [וכמש"כ המשנ"ב].

¹³ והנה בימים טובים חסרו ממנין מאה ברכות שבכל שבת ו' [או ח'] ברכות, שהרי אין אוכלים ביו"ט אלא ב' סעודות ולא ג', [אכן י"א דאיכא חיוב ג' סעודות אף ביו"ט, ואכמ"ל בזה], ומאי דך יש להוסיף כמה וכמה ברכות, בכל מועד ומועד לפי עניינו, והיינו ברכת ההלל [ב' ברכות, ולדעת האבודרהם (סוף שער ברכת המצוות ומשפטיהם) נראה שאין להחשיבם אלא כברכה אחת, והיינו מלבד ר"ה ויוהכ"פ שאין אומרים בהם הלל], וברכת שהחיינו על המועד [מלבד בשביעי של פסח, וכן בחול"ל בכל יו"ט שני, וכן נחלקו הראשונים לענין ברכת שהחיינו ביום ב' של ר"ה], וברכת תקיעת שופר, נטילת לולב, אכילת מצה, אכילת מרור, גאל ישראל [אחר אמירת ההגדה], ספירת העומר [בשביעי של פסח, וכן בחול"ל ביו"ט שני], זכרונות ושופרות [בר"ה, ומלכויות אינה ברכה נוספת כי אם תוספת על ברכת היום שבכלל ז' ברכות שבתפילת המוספין], ועוד, והיכא שחל יו"ט במוצ"ש הרי שנוספו ב' ברכות [ברכת הבדלה וברכת בורא מאורי האש].

¹⁴ וכמב' במנחות (מג:), רב חייא בריה דרב אויא, בשבתא וביומי טבי טרח וממלי להו באיפרמקי ומגדי, ע"כ. וגירסת כמה ראשונים [רי"ף (ברכות מד: מדפי הרי"ף), רא"ש (ברכות פ"ט ס' כד), רא"ה (ברכות ס:), ועו"ר], אמר רב חייא בר אויא, בשבתות וימים טובים דלא נפיש ברכות, ממלי להו באספרמקי ומגדי, ע"כ, והרי לן לגירסא זו שד"י"ז נאמר כהלכה פסוקה. וע"ע משנ"ת לעיל (הערה 2) בארוכה, דלדעת רוב הראשונים חיוב גמור הוא להשלים מנין מאה ברכות אף בשבתות וימים טובים, ויש לו לטרוח ולחזר אחר הברכות כדי להשלים מנין מאה ברכות.

ועי' שו"ת תשובות והנהגות (ח"ב סי' קכט, ח"ד סימן ס', ח"ד סי' קנג) שכל בשם הגרי"ז מבריסק, שיש לדייק מלשון הרמב"ם (פ"ז מהל' תפילה הל' טו-טז) שבשבתות וימים טובים יש למנות הברכות, כדי שידע בודאי שהשלים מנין מאה ברכות, וז"ל הרמב"ם, בשבתות וימים טובים שהתפילה שבע ברכות כו', צריך להשלים מאה ברכות מברכות של פירות, כיצד אוכל מעט ירק ומברך לפניו ולאחריו, 'ומונה' כל הברכות עד שמשלים מאה ברכות בכל יום, עכ"ל, ויש לדקדק מלשון הרמב"ם שיש לו למנות הברכות כדי שידע בודאי שהשלים מנין מאה ברכות. [ולכא' י"ל, דאף אם כנים הדברים, מכ"מ אינו צריך למנות הברכות אלא בשבתות וימים טובים, שבמנין הברכות המחוייבות ביום זה אינו מגיע אלא לכשמונים ברכות, ויש לו להשלים כעשרים ברכות נוספות, משא"כ בימות החול דסגי בברכות המחוייבות כדי להשלים מנין מאה ברכות, י"ל שא"צ למנותם בכל יום, וכמב' נמי מדברי הרמב"ם שלא כל שיש לו למנות הברכות אלא גבי שבתות וימים טובים, ודו"ק].

ז. ביוהכ"פ¹⁵, יש להשלים מנין מאה¹⁶ ברכות ע"י הרחת מיני בשמים¹⁷, [ויש מחמירים שאין להריח מיני בשמים ביוהכ"פ¹⁸], ונחלקו הפוסקים האם ראוי לעשות כן אף בתשעה באב¹⁹.

¹⁵ וכפשטות דברי הפוסקים דאף ביוהכ"פ איכא חיוב גמור להשלים מנין מאה ברכות. אכן, עי' לעיל (סוף הערה 2) מדברי השל"ה שכל לפקפק בזה, ויעו"ש מש"כ להקשות על דבריו, ומשם תדרשנו.

¹⁶ ויש לציין, שלדעת הרבה פוסקים נחסרת ברכה נוספת ממנין הברכות שבכל יום ובכל שבת ויו"ט, שהרי נחלקו הראשונים האם יש לברך ברכת שעשה לי כל צרכי ביוהכ"פ ובתשעה באב, או דלמא כיוון שלא נתקנה ברכה זו אלא על המנעלים, ובימים אלו איכא איסור בנעילת הסנדל, א"כ אין לברך ברכה זו בימים אלו. ודעת רוב הראשונים, דשפיר יש לברך ברכה זו אף ביוהכ"פ ובתשעה באב, כיון שנתקנה על מנהגו של עולם בכל יום, וכ"ד בעל העיטור (דף קו ע"ג), והו"ד ברא"ש (יומא פ"ח סימן ג') ובטור (סי' תריג), וכ"כ בשבלי הלקט (סי' רסט) ורבינו ירוחם (נתיב ז' ח"ב), ועוד. אך דעת הגר"א (עי' שו"ת תשעה"נ ח"א סימן ו' מה שהביא מכת"י הגר"א), שאין לברך ברכה זו ביוהכ"פ ובתשעה באב, ועי' כה"ח (מו"ז) שהביא כמה וכמה פוסקים דס"ל נמי שאין לברך ברכה זו ביוהכ"פ ובתשעה באב, יעו"ש.

¹⁷ כן מב' בס' סדר היום (ענין 'חיוב לברך מאה ברכות בכל יום'), וז"ל, אבל ביוהכ"פ הוא טורח גדול למצוא צד להשלים [-מאה ברכות] כו', לכן ראיתי טוב ליקח עמו מעט בשמים או הדס ומשעה לשעה יריח בה ויברך, ולא מצאתי תיקון אחר קרוב מזה, אחר שאינו יוצא מביהכ"ס, והחכם עיניו בראשו, להבין ולהשכיל כל בעינינים על מתכונתם, ואין אנו חוששים אם הוא נוהג בכך, להריח בעצי בשמים כל שעה, עכ"ל. וכן נקטו רוב הפוסקים, דשפיר דמי להריח מיני בשמים ביוהכ"פ, ואין לאסור בזה מטעם דהוי תענוג ביוהכ"פ [ועי' בהרחבה לקמן בסמוך (הערה 18)], ואדרבה יש לו לחזר אחר מיני בשמים ולברך עליהם כדי להשלים מנין מאה ברכות, וכ"כ השל"ה (מסכת יומא פרק נר מצוה אות לא, ועי' לקמן בסמוך עוד מדבריו), יוסף אומץ (סי' תתרב), מהרש"א (יומא פב: ח' אגדות ד"ה האי), גן המלך (סי' קמה, ועי' לשונו לקמן בסמוך לענין הרחת מיני בשמים בתשעה באב), מג"א (מו"ח, תריב, ד), א"ר (תריב, ב), פמ"ג (תריב א"א סק"ד), שו"ע הרב (תריב, ז), מטה יהודה (מו"ט, ועי' הערה הבאה עוד מדבריו), ברכ"י (תריב, ב) שכן כתבו כמה אחרונים 'וכן אנו נוהגים', משנ"ב (תריב, יח), עיקרי הד"ט (או"ח סי' כט אות לב), קצה המטה (תריב, ח) שכן פשט המנהג בכל ישראל ואין פוצה פה ומצפצף, ושא"פ. ועי' בגדי ישע (סי' מו סק"ח) שכל ג"כ להקל בזה, ואין לאסור הרחת בשמים ביוהכ"פ משום תענוג, יעו"ש שהוסיף בזה"ל, כל ימי ראיתי שיש מחמירים ביוהכ"פ שלא לשאוף טבק ההרחח באפם, ונראה שיש מקום להחמיר בזה כדי שיהיה באימה וביראה, שהרי אין לעשות כן בפני אנשי השררה, ק"ו ביום הקדוש והנורא, אבל להריח בשמים ולברך עליהם, ולעשות הנאה לנשמה, היתר גמור הוא, ואין בו שום חשש איסור כלל, עכ"ל.

ובאמת יש שכתבו להוכיח לזה מגמ' יומא (עח.), דפר"ך רבא לאב"י, ועוד כל תענוג דלאו מנעל הוא ביוהכ"פ מי אסור, והא רבה בר רב הונא כריך סודרא אכרעיה ונפיק, ע"כ, והרי לן להדי' דכל תענוג שאינו מחמשה עיניוים לא נאסר ביוהכ"פ.

והנה עי' סדר היום (שם) שכל, שאין אנו חוששים אף אם הוא נוהג לברך על הבשמים כל שעה ושעה, והשל"ה (שם) כ' להקשות על דבריו, דהא בברכות (נג.) א', הנכנס לחנותו של בשם שיש בה מיני בשמים מברך בורא מיני בשמים, ישב שם כל היום כולו אינו מברך אלא פעם אחת, היה נכנס ויוצא נכנס ויוצא מברך על כל [עם ופעם, וכ' המרדכי (שם סי' קפח) בשם מהר"ם מרוטנבורג, דהיינו דווקא היכא שלא היתה דעתו לחזור, אבל היכא שהיתה דעתו לחזור ולהכנס לחנות ולהריח בשמים אין לו לחזור ולברך שהרי לא הסיח דעתו, וא"כ ה"נ כיון שאינו מסיח דעתו מהרחת הבשמים, אין לו לחזור ולברך עליהם בכל פעם ופעם שמריח. ויש להעיר, דעכ"פ היכא שמכוון בברכתו הראשונה שלא לפטור אלא הרחה זו, י"ל דשפיר יכול לחזור ולהריח בכל שעה ושעה, ואע"פ שגורם בכך לברכה שאינה צריכה, מכ"מ הלא דעת השל"ה [עי' לקמן (הערה 27) בארוכה מדברי השל"ה (מסכת שבת פרק נר מצוה אות מז)] דשפיר דמי לגרום ברכה שאינה צריכה כדי להשלים מנין מאה ברכות, ויש להעיר, דמסתמת דברי השל"ה גבי יוהכ"פ משמע שאין לו תקנה להריח בשמים בכל שעה ושעה, וצ"ע, שוב מצאתי שכל"כ לתמוה בהגהות חכמת שלמה (מו"ג), [ובאמת שיש להוסיף על קושיית כמשנ"ת, שהרי השל"ה הוא ראש המדברים דשרי לברך ברכה שאינה צריכה כדי להשלים מנין מאה ברכות, וצ"ע].

ועכ"פ היכא שלא היה בדעתו בתחילה שלא לפטור בברכתו אלא הרחה זו, או לדעת המג"א וסייעתו שאין לגרום ברכה שאינה צריכה אף כדי להשלים מנין מאה ברכות, א"כ צ"ע היאך יכול לחזור ולברך על הבשמים בכל שעה ושעה, וכמשה"ק השל"ה. ועי' א"ר (תרכא, יג) שכל ליישב קו' השל"ה, דאה"נ שאין לו לחזור ולברך אלא לאחר זמן כל שהוא, ובכה"א אף מהר"ם מרוטנבורג מודה דשפיר יש לו לחזור ולברך. עו"כ הא"ר ליישב, דמש"כ מהר"ם מרוטנבורג דהיכא שהיתה דעתו לחזור ולא הסיח דעתו אינו חוזר ומברך אף בנכנס ויוצא כל היום כולו, היינו משום שלא הי' בזה שום מעשה ול"ח היסרה"ד כ"כ, משא"כ הכא שהניח הבשמים מידו חשיב טפי היסרה"ד, ושפיר יכול לחזור ולברך על הבשמים משעה לשעה. אך לכא' אכתי יל"ע, שהרי כ' הרמב"ם (פ"ד מהל' ברכות ה"ז), וז"ל, ואם לא גמר בלבו [שלא לאכול עוד] אלא דעתו לחזור לאכול ולשתות, אפי' פסק כל היום כולו אינו צריך לברך שנית, עכ"ל, וא"כ כל כמה שלא היתה בכונתו בתחילה שלא לפטור אלא הרחה זו, הרי שאינו יכול לחזור ולברך אף לאחר זמן, כיון שהי' בדעתו לחזור ולהריח הבשמים כמה פעמים ביום, וכבר העיר כן באלף למטה (על מטה אפרים, תרכב, ב), וצ"ע.

ועכ"פ הרי לן דעת השל"ה, שאין לחזור ולברך בכל שעה ושעה, דכיון שלא הסיח דעתו אינו חוזר ומברך. וכ"כ המג"א (מו"ח), דאין לברך על הבשמים ביוהכ"פ בכל שעה ושעה אם לא היכא שהסיח דעתו. מכ"מ היכא שישן שינת קבע, וכגון היכא שבירך בליל יוהכ"פ על הבשמים, וישן שינת קבע בלילה, נראה דלכו"ע שפיר יכול לחזור ולברך על הבשמים ביום,

ואין לך היסה"ד גדול מזה, וכ"כ להדי' באלף למטה (שם). וכן עי' משנ"ב (ריז,ו) שכל' שאם בירך בביתו על הבשמים, והלך מביתו לעסקיו או להתפלל וכיו"ב, אף שהי' בדעתו מעיקרא להריחם שוב במשך היום כולו, מכ"מ כשחוזר לביתו יש לו לחזור ולברך, אך לכא' היינו דווקא היכא שהלך להתעסק בעניינים אחרים, ובכח"ג שפיר יש להחשיבו כהיסה"ד גמור, משא"כ היכא שיצא מביתו וחזר, [וכן היכא שיצא מביהכנ"ס וחזר מיד], ל"ה היסה"ד ואין לו לחזור ולברך, ודו"ק, [ואה"נ דהיכא שיצא מביהכנ"ס לביתו, ושוב חזר לביהכנ"ס לאחר שעה וכיו"ב, שפיר יש לו לחזור ולברך].

¹⁸ הנה בסדר היום (ענין 'חיוב לברך מאה ברכות בכל יום') הרגיש בזה, שהרי אמרה תורה (ויקרא טז, לא ועוד) ועניתם את נפשותיכם, וא"כ היאך יענג נפשו להריח מיני בשמים ביוהכ"פ, וכל בזה"ל, ולא עוד אלא שאנחנו מבקשים ביום הזה כל דבר עינוי ואיך יעשה בהיפך, דכיון שעושה הדבר לשם שמים אין לחוש, ודי לנו מה שאסרה תורה, וגדר שגדרו חכמים עליה, ועוד דתענוג נשמה הוא זה ולא תענוג הגוף, כמו שאמרו רבותינו ז"ל (ברכות מג:): אכל הנשמה תהיל יה' (תהלים קנו,ו), איזה דבר הוא שהנשמה נהנית ממנו ולא הגוף זהו הריח, וא"כ אין חשש לתענוג הנפש, ואע"ג דכתיב (ויקרא כג, כט) כי כל ה'נפש' אשר לא תעונה, היינו נפש הבהמית הנקשרת עם הגוף, אבל הנשמה אין לה עינוי מזה, עכ"ל, ועי' של"ה (מסכת יומא פרק נר מצוה אות לא) שהביא דבריו. וכבר הבאנו לעיל בסמוך (ריש הערה 17) מדברי כמה אחרונים שעמדו בזה, וביארו שלא נאמרו אלא חמשה עינויים ביוהכ"פ, ושאר דברים של תענוג שאינם בכלל חמשה עינויים אלו לא נאסרו כלל.

אכן, יש מן הפוסקים שכל לפקפק בזה, שאינו מן הראוי להריח מיני בשמים ביום שציוותה בו תורה ועניתם את נפשותיכם, וכ"כ בכנסת הגדולה (סי' מו הגה"ט אות ד'), וז"ל, מכ"מ נראה לי דלהריח ריח טוב ביום שציוותה תורה לענות אדם נפשו אינו מן הדין, שהנשמה נהנה מן הריח כדאמרי' בפרק כיצד מברכין (ברכות מג:), עכ"ל. וכ"כ בשו"ת באר יצחק (להגר"י פוזנא, או"ח סי' כד), ובס' מועד לכל חי (להגר"ח פלאג', סימן י' אות עד), שאין ראוי להריח מיני בשמים ביוהכ"פ [אף שאין כוונתו לענג נפשו אלא כדי להשלים מנין מאה ברכות], וע"ע עולת תמיד (מו"ד) שנראה שחשש לדעה זו.

ויש לציין עוד בזה למש"כ בס' מטה יהודה (למהר"י עיי"אש, סי' מו סק"ט), שאף להמחמירים שלא להריח ריח טוב ומיני בשמים ביוהכ"פ, אינו אלא כשמכוין להנאתו, אבל כשאינו מכוין אלא כדי להשלים מנין מאה ברכות שפיר דמי, ואדרבה מצוה קא עביד, אכן מדברי הפוסקים הנ"ל מב' לא כן, ולדבריהם יש לאסור להריח מיני בשמים ביוהכ"פ אף שאין כוונתו אלא כדי להשלים מנין מאה ברכות.

¹⁹ עי' גן המלך (סי' קמה) שכל' להדי' לאסור הרחת מיני בשמים אף בתשעה באב, וז"ל, ולענ"ד נראה, דאע"ג דאין בריח איסור משום עינוי, דהא חמשה עינויים שמענו והריח אינו מכללן, מכ"מ יש לאוסרו בתשעה באב משום תענוג, דלא גרע מכמה דברים שאסור בתשעה באב אפי' לטייל אסור מפני שמסיח דעתו מן האבל, והריח הוי עונג גדול שהנשמה נהנית ממנו, ומטעם זה יש לאוסרו בתשעה באב, לא מטעם עינוי, וכפי זה ביוהכ"פ מצוה לכבדו בכל מיני שתענוג כיון שאין בזה מטעם עינוי, עכ"ל. אך בשיירי כנה"ג (סי' תקנט הגב' אות ה') הביא מס' שתי ידות (למהר"ם די לונזאנו, דף קב ע"ב) שכל' להקל להריח מיני בשמים בתשעה באב, יעו"ש. ולענין שאר תעניות ציבור לכא' י"ל דקיל טפי, שהרי לא מצינו שאסרו בהם חכמים כל מיני תענוג כגון רחיצה וכיו"ב, וכמשנ"ת בדברי הגן המלך שיש להוכיח לאיסור הרחת מיני בשמים בתשעה באב, ממה שאסרו חכמים אפי' לטייל וכיו"ב, ודב"ז אינו אלא בתשעה באב, ודו"ק.

ח. בשעה"ד יכול להשלים מנין מאה ברכות ע"י שישמע ברכות העולה לתורה וההפטרה²⁰ ויענה אמן אחריהם²¹, [ואפשר דה"ה חזרת הש"צ²², ויש מקילים אף בשאר ברכות שאדם שומע מחבירו אע"פ שאינו יוצא בהם יד"ח²³], אך אין לסמוך ע"ז אלא היכא שאינו יכול להשלים מנין מאה ברכות באופ"א²⁴.

²⁰ כ"כ בשבלי הלקט (סימן א') בשם גאון ואון אחד ז"ל, דלדידן אין אנו צריכין להשלים מנין מאה ברכות בשבת וי"ט במיני מגדים כמנהג רב חייא בריה דרב אויא (מנחות מג:), כיון שאנו יוצאים בברכות העולה לתורה וההפטרה, והיינו כ"ב ברכות העולים לתורה בשחרית ובמנחה [ועליית המפטיר בכלל זה], וז' ברכות ההפטרה, הרי כ"ט ברכות, ושפיר יש לנו מאה ברכות אף בשבת. וכ"כ הרא"ש (ברכות פ"ט ס' כד), ובהגה"מ (פ"ז מהל' תפילה אות פ') בשם הר"א ממין (ספר יראים ס' רנה, והוא סימן י' בדפו"י), ובאבודרהם (סוף שער ברכת המצות ומשפטיהם), ועו"ר. וכ"כ הטוש"ע (רפד, ה), וז"ל המחבר, צריך לכוין לברכות הקוראים בתורה ולברכות המפטיר ויענה אחריהם אמן, ויעלו לו להשלים מנין מאה ברכות שחיסר מנינם בשבת, עכ"ל, [וכ"ה בב"י (מו, ג ד"ה וכתוב בשבלי הלקט)]. וכ"כ הרבה אחרונים, [ובדבריהם מבו' כן אף לענין שבת, ולא לענין יוה"כ פ' בלבד], וכ"ה בשל"ה (מסכת יומא פרק נר מצוה אות לא), מג"א (מו, ח), שו"ת המבי"ט (ח"א ס' קיז, ע' לשונו בהערה הבאה), שו"ת בעי חיי (לבעל הכנה"ג, ונקרא גם בשם שו"ת כנסת הגדולה, סימן ג' בתוה"ד, יעו"ש בד"ה עוד ראיתי ובד"ה עוד אכתוב), באר שבע (סוטה לט. ד"ה אין המפטיר), שו"ע הרב (רפד, ז), משנ"ב (מו, יד), ערוה"ש (רצ, א), ועוד. וע"ע הערה הבאה בארוכה.

²¹ וכמשנ"ת להדי' בדברי הטוש"ע (שם) [ועוד מן הראשונים הנ"ל], ולכא' היי"ט שבכך הרי הוא מצטרף לשבח שמשבח המברך, [ועי' מעדני יו"ט (על הרא"ש שם אות ל') שביאר כע"ז, 'מפני שחשוב טפי ברכה כשעונה', וע"ע הגהות רעק"א (על השו"ע שם)], ועי"ז שפיר יכולה ברכה זו לעלות לו למנין מאה ברכות, משא"כ היכא שאינו עונה אמן, אינה עולה לו למנין מאה ברכות אע"פ ששומע כל הברכה ומכוון שתעלה לו למנין מאה ברכות. אכן לכא' נראה, דהיכא שיוצא ידי חובת הברכה מדין שומע כעונה, הרי שעלתה לו ברכה זו למנין מאה ברכות אע"פ שלא ענה אמן אחריה, [וכן שפיר יצא בה ידי חובתו אע"פ שלא ענה אמן אחריה], דכיון ש'שומע כעונה' הר"ז כמו שבירך הוא עצמו, ושפיר עלתה לו למנין מאה ברכות; [ויש להעיר עוד, דהיכא שמברך ברכת המצות להוציא אחרים מדין ערבות, אפשר שעולה הברכה אף למברך אע"פ שאינו יוצא בה ידי חובתו, כיון שעכ"פ הוא מברך הברכה, וכ"כ בתהלה לדוד (מו, א), ודו"ק]. אלא שאם כנים הדברים יל"ע, דעי' לקמן בסמוך (הערה 23) בדעת כמה פוסקים, שלא נאמר די"ז שיכול להעלות למנין מאה ברכות אף הברכות ששומע מחבירו ועונה אחריהם אמן, אלא בברכות העולה לתורה שהרי הוא מוציא את כל הציבור ידי חובתם בברכות אלו, ואעפ"כ נתבאר להדי' בדברי המחבר, שאינם עולות לו למנין מאה ברכות אלא היכא שעונה אחריהם אמן, וצ"ע. ואפשר דהמחבר ס"ל כדעת הפוסקים דה"ה בשאר ברכות אע"פ שאינו יוצא בהם ידי חובתו, ולפיכך כ' המחבר דהיינו דווקא היכא שעונה אמן אחריהם, ואה"נ היכא שיוצא ידי חובת הברכה מפי חבירו, שפיר עלתה לו למנין מאה ברכות אף היכא שלא ענה אמן אחריו, וצ"ע.

והנה כ' הב"י (מו, ג ד"ה וכתוב בשבלי הלקט), דמדברי ההגה"מ (שם) משמע, שאין הברכות ששומע עולות לו אלא היכא שעונה אחריהם אמן, וכ' הב"י, דה"ה נמי היכא שאינו שומע הברכה כלל, כל שיוודע שסיים הברכה וענה אמן אחריה שפיר עולה לו למנין מאה ברכות. ואפשר, דאף לדעת התוס' (סוכה נב. ד"ה וכיון), שכל שלא שמע הברכה אינו יכול לצאת בה ידי חובתו אע"פ שענה אמן אחריה, [ודלא כמבו' בדברי הב"י שם, דשפיר יוצא בה ידי חובתו אף בכה"א ג], מכ"מ לענין מאה ברכות שפיר עלתה לו ברכה זו, וטעמא דמילתא כמשנ"ת, דכיון דעכ"פ כאשר עונה אמן לאחר הברכה הרי הוא מצטרף לשבח שמשבח המברך, א"כ כל היכא שיוודע איזו ברכה בירך המברך, ויודע שהמברך סיים עתה את ברכתו, וענה אמן אחריה, שפיר עלתה לו ברכה זו למנין מאה ברכות, ודו"ק.

העולה מדברינו, דהיכא שענה אמן אחר הברכה, עלתה לו ברכה זו למנין מאה ברכות, בין היכא ששמע הברכה ובין היכא שלא שמע הברכה עצמה, [ונראה דכו"ע מודו בזה], ונראה עוד, דהיכא שיוצא ידי חובת הברכה, הרי שעלתה לו הברכה למנין מאה ברכות אף שלא ענה אמן אחריה וכמשנ"ת, וק"ל.

²² דאפשר שאף חזרת הש"צ חשיבא כברכות התורה לענין זה, שהרי היא שייכת לכל הציבור כולו, [ואף אי נימא דל"ח שהש"צ מוציא את הציבור ידי חובתם בברכות אלו מדין שומע כעונה ממש, מכ"מ יש לכל הציבור שייכות לברכות הש"צ, ושפיר י"ל דאף אי נימא שלא כתבו הראשונים שיש לו להעלות ברכות אלו למנין מאה ברכות לענין שאר ברכות שאדם שומע מחבירו, ולא מיירי אלא לענין ברכות העולה לתורה, וכמו שיבאר לק' בסמוך (הערה 23), מכ"מ י"ל שברכות חזרת הש"צ דינם כברכות התורה לענין זה]. אכן מאידך י"ל, שלא כ' להקל בזה ולהעלות ברכות אלו למנין מאה ברכות, אלא בברכות העולה לתורה שהרי הוא מוציאם ידי חובתם ממש, ואין להקל בזה אף לענין ברכות חזרת הש"צ, וצ"ע. ועי' משנ"ב (ס' מו סוף סקי"ד) שכל בזה בזה"ל, ואפשר דיוצא ע"פ הדחק במה שמכוין לשמוע חזרת הש"צ, עכ"ל, וע"ע חידושי הגרי"ז מבריסק (נזיר סו: בסוה"ד) שכל' להסתפק בזה, והעלה ב' הצדדים הנ"ל וכמשנ"ת, ויעו"ש שהניח הדבר בספק.

²³ עי' לעיל בסמוך (הערה 20) שהבאנו מדברי רבים מרבותינו הראשונים והאחרונים, דהיכא ששומע הברכות מפי העולה לתורה וההפטרה, ועונה אחריהם אמן, שפיר יכול להעלותם למנין מאה ברכות. ויל"ע בזה, אי היינו דווקא בברכות העולה לתורה וההפטרה, והיינו משום שברכות אלו אינם שייכים לעולה בלבד אלא לציבור כולו, או דלמא אף בשאר ברכות שאדם שומע יכול לכוון ולענות אחריהם אמן, ועולות לו למנין מאה ברכות אע"פ שאינו מחויב בהם ואינו יוצא בהם ידי חובתו.

ובאמת נחלקו הראשונים והאחרונים בגדר ברכות העולה לתורה, האם ברכות אלו נחשבות כברכות של הציבור כולו או של המברך בלבד. ועי' ראב"ן (שו"ת בתחילת הספר, סימן עג) שכל בזה"ל, שאלני אחי ר' חזקיה, הקורא בתורה למה אומר לציבור ברכו את ה' המבורך, יברך ברכת התורה ודיו, והשבתי לו, לפי שעזרא תיקן לישראל שיהיו קורין בתורה בשני וחמישי ובשבת, והקורא בתורה מוציא את הציבור ידי חובתו מקריאה, לפיכך הרי הוא אומר לציבור אתם צריכין לברך ולקרות כמוני, תסכימו לקריאתי ולברכתי ותברכו עמי, והם עונים ומברכין, וכן ש"צ אומר [-ברכו] ביוצר [-שחרית] ובמעריב, לפי שהוא מוציא את הציבור ידי חובתו ואומר להם תסכימו לקריאתי ולברכתי ותברכוהו עמי, והם עונים ומברכין ויוצאין ידי חובתן, וכן המברך בברכה"ז, לפי שהוא מוציא בני הסעודה אומר להם תסכימו, ולכולן סמכו חכמים שתיקנו ממש, שנאמר (דברים לב, ג) כי שם ה' אקרא הבו גודל לאלקיננו ותברכוהו אתי, עכ"ל. וכ"כ בשו"ת המבי"ט (ח"א סי' קיז), ועי' לשונו לקמן בסמוך. וכ"כ בחי' הגרי"ז מבריסק (נזיר סו:), יעו"ש.

וכן נראה דעת הב"ח (קלט, ד"ה וכתב), דיעו"ש בדברי הטור שכל לדון, היכא שאיחר לבוא לביהכנ"ס עד קריאת התורה, והתחיל סדר ברכות השחר, ומיד לאחר שבירך ברכות התורה קראוהו לעלות לתורה, אם יש לו לברך שוב ברכו"ת, וכל הטור שבתחילה נסתפק בזה אחיו ה"ר יחיאל ז"ל, והכריע אביהם הרא"ש ז"ל שיש לו לחזור ולברך כיון שלא חילקו חכמים. וכל הב"ח בזה"ל, דאע"פ דיכול לקרות בתורה על סמך הברכה שבירך בלחש קודם שהתחיל פרשת הקרבנות, אפ"ה צריך לחזור ולברך בקול רם, כדי להוציא אותם שלא שמעו הברכה, דכל הברכות שהן חובה אע"פ שכבר יצא חוזר ומברך להוציא אחרים ידי חובתן, עכ"ל. והרי לן אף בדברי הב"ח, דס"ל שהעולה לתורה מוציא את כל הציבור ידי חובתם בברכותיו, וכדעת ראב"ן הנ"ל.

אכן, עי' תוס' (סוכה נב. ד"ה וכיון) שכל, לענין המנהג שהיו נוהגים בביהכנ"ס שבאלכסנדריא של מצרים, שהיה חזן הכנסת עומד על בימה של עץ באמצע ביהכנ"ס, וכיון שהגיע זמן עניית אמן היה מניף בסודרין וכל העם עונים אמן, דהא דל"ח אמן יתומה, היינו משום דמיירי 'בקריאת ספר תורה', ולא מיירי 'בתפילה או בדבר ששליח ציבור מוציא את הרבים ידי חובתו', עכ"ל, והרי לן להדי' מדברי התוס' שאין העולה לתורה מוציא את כל הציבור ידי חובתם בברכותיו. וכ"כ בשו"ת הרדב"ז (ח"א סי' תקעב), וז"ל בתוה"ד, לפי שהוא לבדו בא לקרות והציבור לא נתחייבו בברכה זו, עכ"ל. וכ"כ בשו"ת צמח צדק (ליובאוויטש, סימן לה), ועוד.

ולכא' לדעת התוס' וסייעתם, שהעולה לתורה אינו מוציא את כל הציבור ידי חובתם בברכת אלו, והוא לבדו מחויב לברכם כיון שעולה לתורה, לכא' ה"ה נמי בכל ברכה שאדם שומע מפי חבריו, דעכ"פ היכא שעונה אמן על ברכתו שפיר עולה לו למנין מאה ברכות, ואע"פ שאינו יוצא בה ידי חובתו, ואם כנים הדברים יש להעיר אמאי לא נקטו הראשונים הנ"ל אלא ברכות העולה לתורה וההפטרה. ואפשר דאורחא דמילתא נקטו, דכיון שכל העם נמצאים בביהכנ"ס בשעת קריאתו, הרי שיכולים בנקל לכוון לברכות העולה לתורה ולהעלותם למנין מאה ברכות, ובכל שבת ויו"ט סגי בברכות העולה לתורה וההפטרה כדי להשלים מנין מאה ברכות, [מלבד יוה"כ שיעדיין יש לו להשלים ברכות נוספות], ואה"נ שיכולים לנהוג כן אף בברכות נוספות, וצ"ע.

ובאמת כן מבו' בדברי כמה אחרונים, דאף בשאר ברכות שאדם שומע מפי חבריו ומכוון ועונה אמן אחריו, יש לו להעלותם למנין מאה ברכות אע"פ שאינו יוצא בהם ידי חובתו. וכ"כ השל"ה (מסכת יומא פרק נר מצוה אות לא), וז"ל, ויכין בברכות של הש"צ מכל התפילות, וכן בברכות הקוראים בתורה וכן בברכות ההפטרות, וכן בברכות המצוות של יחידים כשמתעטפים בטליתות ומברכין בקול רם וכיוצא, אז יעלו לו מאה ברכות והרבה מהם, עכ"ל, והרי לן להדי' שכתב ד"ז אף לענין שאר ברכות שאדם שומע מפי חבריו, ולדבריו לא"ד נקטו הראשונים ברכות העולה לתורה והמפטיר, אלא אורחא דמילתא נקטו בזה, וה"ה נמי בכל ברכה שאדם שומע מפי חבריו, שאם שומע הברכה ועונה אמן אחריה עולה לו למנין מאה ברכות, ואע"פ שאינו יוצא בה ידי חובתו. וכ"כ בפשיטות בשו"ת תשוה"נ (ח"ד סי' קנג), שבשעה"ד יש לסמוך על הברכות שומע מפי אחרים ועונה אחריהם אמן, שיעלו לו למנין מאה ברכות בשבת ויו"ט ויוה"כ"פ.

אכן לדעת הראב"ן וסייעתו, שהעולה לתורה מוציא את כל הציבור ידי חובתם בברכותיו, נראה פשוט שלא נקטו הראשונים הנ"ל דשפיר יכולים ברכות אלו לעלות למנין מאה ברכות, אלא משום דחשיב שיוצא בהם ידי חובתו, משא"כ בשאר ברכות שאדם שומע מפי חבריו ואינו יוצא בהם ידי חובתו, אינם עולים לו למנין מאה ברכות אף היכא שעונה אמן אחריהם.

וכ"כ בשו"ת המבי"ט (שם) להדי', ואזיל לטעמי' דס"ל כדעת הראב"ן וכמשנ"ת, וז"ל, ונראה דאין תשלום מאה ברכות אלא בברכה עצמה או בעניית אמן על ברכה שחייב בה ושומעה ממי שחייב בה, שהרי אמרו בהשלמת מאה ברכות בשבת ויו"ט דממלי להו במיני אספרמקי, ולא אמרו שיענה אמן אחר מי שמברך ברכה שכבר יצא הוא ידי חובתו, ושישכים בשבת וישמע ברכה [-ברכות השחר, כמשנ"ת בתחיל"ד שם] שמברך כאו"א ויענה אמן, וכתבו קצת מן המפרשים ג"כ דברכות שמברכים הקוראים בתורה וברכות המפטיר עולים לשומעיהם לחשבון, והיינו משום דתקנת משה רבינו ע"ה היא לקרות בתורה ציבור וכל הציבור חייבים בזה, ובהפטרה ג"כ, ובברכה שמברך העולה לקרות בתורה והמפטיר יוצאים כל הציבור ידי חובתן בתקנות אלו, והו"ל כאילו כ"א בירך, ולכן עולים לחשבון, אבל עניית אמינים אלו של ברכות שאינו יוצא בהם ידי חובת אותה ברכה שכבר יצא, או מתכוין שלא לצאת בשמיעה זו אלא לברך הוא אח"כ, אינם עולים לחשבון, שאם היו עולים למה הי' צריך הגמ' לומר דממלי להו באספרמקי, ולמה אמרו המפרשים שיענו אמן על ברכות התורה וההפטרה, יאמרו שיברך זה ויענו אמן ויצאו ידי חובת מאה ברכות, עכ"ל.

[אכן, מש"כ המבי"ט להוכיח לדבריו, מהא דרב חייא בריה דרב אואי הי' טורח להשלים מנין מאה ברכות ע"י מיני מגדים, וע"כ שלא הי' בידו לשמוע ברכות מאחרים, וכגון ברכות השחר וכיו"ב, לכא' יש לדחות, דעכ"פ עדיף טפי שיברך הברכות בעצמו, ולא שישלים מנין מאה ברכות ע"י שמיעת ברכות מאחרים, שוב מצאתי כן להדי' בדברי הערוה"ש (רצ"א), וז"ל,

ט. בשעה"ד יכול להשלים מנין מאה ברכות אף ע"י אמירת אין כאלוקינו, עי' הערה²⁵.

ואף שיש תקנה לשמוע הברכות מפי העולים לתורה כמ"ש שם, מכ"מ טוב יותר שיברך בעצמו, עכ"ל. עוד יש לדחות, שלא היו מברכים ברכות השחר כלל בביהכנ"ס, וכמב' בברכות (ס:) שמעיקה"ד יש לברכם מיד כשקם משנתו, יעו"ש. עוד יש לדחות, דלא אמרו בזה אלא להקל ולא להחמיר, והיינו דאף היכא שאינו הולך לביהכנ"ס ואינו שומע ברכות מאחרים, מכ"מ שפיר יש בידו להשלים מנין מאה ברכות אף בשבתות וימים טובים ע"י מיני מגדים וכיו"ב. ובאמת יש להעיר אף לדברי המב"ט, אמאי הוצרך להשלים במיני מגדים, והרי בברכות העולה לתורה וההפטרה ישנם כ"ט ברכות בכל שבת, ובקל הרי הוא משלים מנין מאה ברכות].

והנה כ' המג"א (קמ"ו), דאף שמעיקה"ד א"צ לעמוד בשעת קריה"ת, מכ"מ בשעה שהעולה אומר הברכות יש לכל הקהל לעמוד, משום שברכות העולה הרי הם כדבר שבקדושה, [וצ"ב מש"כ דהוי דבר שבקדושה, ויעו"ש שאין לפרש בדבריו שאין כוונתו אלא לענין ברכו דהוי דבר שבקדושה, ואפשר דכוונתו שיש לעמוד בהם כדין ברכת המצוות], עכ"ד, והט"ז (קמ"א) כ' שא"צ לעמוד אלא באמירת ברכו כדין דבר שבקדושה, משא"כ בברכות עצמם א"צ לעמוד אלא העולה המברך. והמשנ"ב (קמ"ו, יח ושעה"צ סק"כ) הכריע כדעת הט"ז, שאין כל הציבור צריכים לעמוד בשעה שהעולה לתורה מברך הברכות, אלא בשעת אמירת ברכו בלבד. ובדעת המג"א לכא' יש לבאר, דכיון שהעולה לתורה מוציא את כל הציבור בברכותיו, א"כ כשם שהוא עצמו צריך לעמוד בשעת אמירת הברכות, ה"נ כל הציבור יש להם לעמוד, משא"כ הט"ז והמשנ"ב ס"ל שהעולה לתורה אינו מוציא את כל הציבור ידי חובתם בברכותיו, ואין חובת הברכה אלא עליו, ולפיכך אין טעם שכל הציבור יעמוד בשעה שאומר הברכות, ודו"ק, [וע"ע שו"ת משנה הלכות (חלק יא סי' רכו) שכ' לדון לדעת המג"א, דלדבריו אמאי לא נהגו כן אלא בברכות העולה לתורה ולא בברכות ההפטרה, יעו"ש]. ואם כנים הדברים, הרי שנפק"מ נמי לנידו"ד, אשר לדעת המג"א י"ל שלא כתבו הראשונים שיכול להעלות ברכות אלו למנין מאה ברכות, אלא לענין ברכות העולה לתורה וההפטרה, כיון שכל הציבור יוצא ידי חובתם בברכות אלו, משא"כ לדעת הט"ז והמשנ"ב לכא' י"ל, דה"ה נמי בשאר כל הברכות ששומע מחבירו ומכוין לדבריו ועונה אחריהם אמן.

²⁴ מג"א (מו, ח), משנ"ב (מו, יד), ועו"פ.

²⁵ עי' מחזור ויטרי (סימן א') שכ', דמהא"ט שאין בשבת [וביוהכ"פ] מאה ברכות במנין הברכות המחוייבות, הוסיפו לומר לאחר התפילה הפיוט 'אין כאלוקינו', אשר תיבות 'אין כאלוקינו' 'מי כאלוקינו' 'נודה לאלוקינו' ר"ת 'אמן', ולאחמ"כ אומר אף 'ברוך אלוהינו' 'אתה אלוהינו', ועולים לו כמו י"ב ברכות, [שנראה כאומר י"ב פעמים 'אמן ברוך אתה', יעו"ש]. וכ"כ נמי בשבלי הלקט (סו"ס א' בשם רבינו שלמה, והוא רש"י), ובס' תניא רבתי (סימן א') בשם רש"י, ובכל בו (סו"ס לז), [ויעו"ש שכ' שעולים לו כעשרים ברכות, אך בדברי שאר הראשונים מב' שאין עולים לו אלא כ"ב בברכות וכמשנ"ת], ובמנהגי מהרי"ל (יוהכ"פ אות כד) ובהגהות מנהגים טירנא (הקדמה).

י. אף שרבים התיירו לגרום ברכה שאינה צריכה²⁶ כדי להשלים מנין מאה ברכות²⁷, מכ"מ הסכמת הרבה אחרונים להחמיר בזה²⁸. ומכ"מ אם עבר ועשה כן, עלתה לו ברכה זו למנין מאה ברכות. אך המברך ברכה לבטלה, נראה שלא עלתה לו למנין מאה ברכות.

²⁶ הנה בדברי חז"ל (ברכות לג. ועוד) ובדברי הראשונים מצינו שהגדירו ברכה לבטלה לברכה שאינה צריכה, וכגון היכא שאינו עומד לאכול עתה מאכל שברכתו שהכל נהיה בדברו ואעפ"כ מברך ברכה זו, דאע"ג שמודה ומשבח בברכתו להקב"ה ואינו מזכיר בזה שם שמים לבטלה, מכ"מ כיון שברכה זו אינה נצרכת ואינה מחוייבת בשעה זו, הרי שיש להחשיבה כהזכרת שם שמים לבטלה, והגדירה חז"ל לברכה שאינה צריכה. ובדברי הפוסקים שבמשך הדורות, חילקו בין הגדרת 'ברכה לבטלה' ובין הגדרת 'ברכה שאינה צריכה', והיינו, שברכה הנאמרת ללא צורך כלל, וכגון באופן הנ"ל שמברך ברכת שהכל אע"פ שאינו עומד לאכול עתה שום מאכל שברכתו שהכל, הרי היא 'ברכה לבטלה', אך אף היכא שמברך שהכל על אכילת מאכל שכך היא ברכתו, מכ"מ אם יש בידו לפטור מאכל זה בברכה אחרת, וכגון שכבר אכל מאכל נוסף שברכתו שהכל, הרי שאין לו לגרום לעצמו 'ברכה שאינה צריכה' ולברך אף על מאכל זה, ואף אם מכון בברכתו על המאכל הראשון שלא לפטור את המאכל השני, מכ"מ יש בכך משום גרם ברכה שאינה צריכה, [וכש"כ היכא שלא הי' בכוונתו כשבירך על המאכל הראשון שלא לפטור בברכה זו את המאכל השני, דבכהא"ג י"ל דכיון שכבר נפטר המאכל השני בברכתו, הרי שאם יברך עליו ברכה נוספת הוי' כברכה לבטלה ממש], ויש מן הפוסקים שכתבו בגדר 'ברכה שאינה צריכה' שהיא 'כמו' ברכה לבטלה.

ועיקר איסור ברכה לבטלה מקורו בגמ' ברכות (לג.), אמר רב ואיתימא ריש לקיש, ואמרי לה ריו"ח וריש לקיש דאמרי תרווייהו, כל המברך ברכה שאינה צריכה עובר משום לא תשא [את שם ה' אלו קי"ך לשוא]. ע"כ. והנה לכו"ע איסור הזכרת השם לבטלה הרי הוא מה"ת (תמורה ד.), אלא שנחלקו הראשונים לענין איסור ברכה לבטלה, אשר דעת כמה ראשונים [תוס' (ר"ה לג. ד"ה הא), רא"ש (קידושין פ"א סי' מט), ריטב"א (ר"ה כט.), שו"ת הריב"ש (סי' שפד), תרוה"ד (סי' לז), שיטמ"ק (ברכות לו.), חינוך (מצוה תל), ועוד, וכן הכרעת הא"ר (רטו, ה) והחיי"א (ח"א כלל ה' ס"א)] שאינו אלא מדרבנן וקרא הנ"ל אסמכתא בעלמא הוא, שהרי עכ"פ מודה ומשבח להקב"ה בנוסח ברכה, אלא שמכ"מ מדרבנן לא תיקנו ברכה זו אלא בזמן מסויים או על מאכל מסויים וכיו"ב, ואסרו חכמים לאומרה בשו"מ שלא בזמן זה; ומאידך, דעת הרמב"ם נראה שאיסור ברכה לבטלה מה"ת הוא, [כ"ה בתשו' הגאונים (שערי תשובה סי' קטו), שו"ת חמדה גנוזה סימן א'), וכן נראה מדברי הרמב"ם (פ"א מהל' ברכות ה"ט, ו) פ"ב מהל' שבועות ה"ט), וכן נראה בתשו' הרמב"ם (פאר הדור סי' קה, הוצאת מקיצי נרדמים סי' צד), וכ"כ הרבה אחרונים בדעתו, עי' מג"א (רטו, ו), נשמת אדם (כלל ה' ס"ק א'), פמ"ג (פתיחה להל' ברכות אות ב'), ברכ"י (מו, ו), שו"ת תורת חסד (לובלין, או"ח סימן ז'), שו"ת שבט סופר (או"ח סי' כה), ועוד, וכ"כ בס' תמים דעים להראב"ד (סי' רכד) ובספר הישר לר"ת (חלק השו"ת סימן סה אות ד'), בתשובה המיוחסת לרבינו אפרים) דאיסור ברכה לבטלה מה"ת הוא, וכן נראה דעת המחבר (או"ח רטו, ד), אך עי' חזו"א (קלז, ה) דאף הרמב"ם לא ס"ל שהוא מה"ת אלא מדרבנן, ואף שהביא בהל' ברכות (שם) קרא ד'לא תשא', מכ"מ ס"ל שאינו אלא אסמכתא בעלמא].

ובאמת מצינו מקור בדברי חז"ל אף לאיסור 'ברכה שאינה צריכה', והיינו אף היכא שברכה זו שייכת על מעשה זה, מכ"מ כיון שהי' בידו לפטור עצמו מברכה זו ע"י ברכה אחרת, הרי שברכה זו היא ברכה שאינה צריכה והוי' 'כמו' ברכה לבטלה. והוא בגמ' יומא (ע.), גבי כה"ג ביוהכ"פ שהי' קורא בס"ת בפרשת אחרי מות, ואמרי' שגולל ס"ת ומניחו בחיקו, ובפרשת הקרבנות אינו קורא מתוך ס"ת אלא בע"פ, ופריך ונגלול ס"ת וניקרי, ומשני שאין לגלול ס"ת בציבור משום כבוד הציבור, ופריך ונייתי ס"ת אחרינא וניקרי, ומשני דאיכא למיחש משום פגמו של ראשון, [והיינו שיאמרו שס"ת הראשון פגום הוא, ולפיכך הוציאו ס"ת נוסף], אי נמי משום ברכה שאינה צריכה, שיהא צריך לחזור ולברך על קריאתו בס"ת ה'. ומכאן כ' המג"א (רטו, ו) להוכיח, דאף היכא שברכתו שייכת על עשיית מעשה זה או אכילת מאכל זה, מכ"מ כיון שישל לפטור עצמו מברכה זו ע"י ברכה אחרת, אסור לעשות כן משום ברכה שאינה צריכה. ודי"ז פשוט הוא בדברי הפוסקים, וכמו שיבואר לק' בסמוך (הערה 27 והערה 28) בס"ד, ויעו"ש עוד פרטי דינים בזה.

ומכ"מ איסור גרם ברכה שאינה צריכה לכו"ע אינו אלא מדרבנן, שהרי עכ"פ היא שהי' בכוונתו להדי' שלא לפטור המאכל השני בברכה זו, פשיטא דמהני לי' כוונתו, אלא שעכ"פ אסור לו לעשות כן ולהרבות בברכות שלא לצורך, והר"ז 'כמו' ברכה לבטלה, ובדאי אין איסורו אלא מדרבנן. ובאמת מצינו בכמה וכמה מקומות בדברי הפוסקים, שהתירו גרם ברכה שאינה צריכה היכא דהוי' לצורך, והיינו דאע"ג שהי' בידו לפטור מאכל זה בברכה אחרת שכבר בירך, מכ"מ שפיר יכול לכוון בתחילה שלא לפטור בברכתו מאכל זה, כדי שיתחייב בברכה נוספת באכילת מאכל זה, [אך אם לא הי' כן בכוונתו כשבירך בתחילה, הרי שלכא' תהא ברכתו לבטלה, אע"פ שברכה זו שייכת על אכילת מאכל זה, כיון שעכ"פ כבר פטר חיוב הברכה בברכתו הראשונה]. אכן בלא"ה איסור גמור הוא מדרבנן לגרום ברכה שאינה צריכה, וכפשוטו דברי הפוסקים בכל מקום, ודלא כמש"כ בס' גנזי חיים (להגר"ח פלאגי', מערכת ב' אות נח) שגרם ברכה שאינה צריכה אינו איסור גמור אלא מילי דחסידותא.

²⁷ כ' השל"ה (מסכת שבת פרק נר מצוה אות מז), דאע"פ שאם הביאו לו פירות באמצע סעודתו, אין לו להמתין מלברך עליהם עד לאחר ברכהמ"ז, דהוי' ברכה שאינה צריכה שיתחייב לברך עליהם ברכה אחרונה ולא יפטרם בברכהמ"ז, מכ"מ בשבת שפיר דמי לעשות כן כדי להשלים מנין מאה ברכות, [ולכא' לא"ד נקט שבת, וה"ה בימות החול וכגון היכא שנאנס ולא התפלל תפילה אחת וכיו"ב, וחסרו לו כמה ברכות למנין מאה ברכות, דשפיר דמי לגרום ברכה שאינה כדי להשלים מנין מאה ברכות]. ועי' לקמן בסמוך (הערה 28) מדברי המג"א (רטו, ו), שהאריך להקשות ע"ד השל"ה, והכריע

המג"א שאין לעשות כן אף בשבת, משום שגורם בכך ברכה שאינה צריכה, ואין לגרום ברכה שאינה צריכה אף שאינו עושה כן אלא כדי להשלים מנין מאה ברכות.

ועי' אבן העזר (סי' ריב) שכל לחלוק ע"ד המג"א, דבכהא"ג ל"ח כלל ברכה שאינה צריכה, שהרי מעיקרא לא נתקנה ברכהמ"ז כברכה אחרונה על הפירות, אלא שעכ"פ יכול לפוטרו בזה, [וכן היכא שכבר בירך עליהם ואכלם באמצע סעודתו, אין לו לברך עליהם ברכה אחרונה בפנ"ע, כיון שכבר מברך ברכהמ"ז ויכול לפוטרו בברכה זו], אך עכ"פ היכא שאינו רוצה לפוטרו בברכהמ"ז, שפיר יכול להמתין מלאוכלם עד לאחר ברכהמ"ז, ואין בזה משום ברכה שאינה צריכה; ולא אסרו חכמים לגרום ברכה שאינה צריכה, אלא בכגון היכא שיש לפניו ב' מאכלים שברכתם שווה, שאין לו לכוון שלא לפטור בברכתו אלא אחד מהם, ומהא"ט נמי קורא הכה"ג פרשת הקרבנות בע"פ ולא מתוך ס"ת אחר, משום שאם יברך שוב אותה הברכה [בברכת התורה] הר"ז ברכה שאינה צריכה, כיון שהי' יכול לפטור אף קריאה זו בברכה שבירך על הקריאה הא'. ובדברי האבן העזר (שם) מב' טפי, דאדרבה עדיף טפי שיעשה כן, וימתין מלברך על הפירות עד לאחר ברכהמ"ז, דכיון שאין בזה משום איסור גרם ברכה שאינה צריכה, א"כ מוטב שיברך עליהם הברכה הראויה להם מעיקרה"ד, ממה שיפטרו בברכהמ"ז, [ופשטות דבריו מב' דשפיר יש לנהוג כן לכתחילה אף היכא שאינו צריך לכך להשלמת מנין מאה ברכות, יעו"ש].

וכן הסכימו כמה אחרונים, דהיכא שממתין מלברך על הפירות עד לאחר ברכהמ"ז אין בכך משום גרם ברכה שאינה צריכה, כיון שמעיקרא לא נתקנה ברכהמ"ז עליהם, ולא נאמר איסור גרם ברכה שאינה צריכה אלא בב' דברים שברכתם שווה, וכ"כ בשו"ע הרב (רטו, ד), [יעו"ש שכל' להדי' שאין לברך ברכה שאינה צריכה כדי להשלים מנין מאה ברכות, ואעפ"כ כ' להדי' דשפיר דמי לעשות כן, וכלשוננו שם דאדרבה טוב יותר להרבות בברכות, והיינו משום דס"ל דבכהא"ג ל"ח ברכה שאינה צריכה]. וכ"כ בשו"ת מהרש"ם (ח"ג סי' יז), ועוד. [ולכא' ה"נ לענין דינא דין פוסט כל מיני משקין, דמכ"מ שפיר יכול לכוון שלא לפטור המשקה בברכת היין ולברך עליו בפנ"ע ברכת שהכל נהיה בדברו, כיון שמעיקרה"ד אין ברכתו בורא פרי הגפן, אלא שעכ"פ שפיר יכול לפוטרו בברכה זו שמברך על היין, ודו"ק].

ויש שכתבו כן אף בדעת השל"ה הנ"ל, דלעולם לא התיר השל"ה להרבות בברכות כדי להשלים מנין מאה ברכות, אלא בכהא"ג שמרבה בברכות הנצרכות, ואין בכך משום איסור ברכה שאינה צריכה, משא"כ היכא שיש לפניו ב' דברים שברכתם שווה, אין לו לכוון שלא לפטור בברכתו אלא אחד מהם כדי שיוכל להרבות בברכות, ואף לצורך השלמת מנין מאה ברכות בשבת אין לעשות כן; אך זה אינו, דבדברי השל"ה מב' להדי' דשרי לברך ברכה שאינה צריכה בשבת כדי להשלים מנין מאה ברכות, והביא דוגמא לדבר כגון היכא שממתין מלברך על הפירות עד לאחר ברכהמ"ז, והרי לן דס"ל דאף בכהא"ג חשיב ברכה שאינה צריכה, וכן כל היכא דהוי ברכה שאינה צריכה שפיר דמי לעשות כן בשבת כדי להשלים מנין מאה ברכות, [וז"ל השל"ה, אבל בחול לא יעשה כן משום ברכה שאינה צריכה, עכ"ל].

ועכ"פ הרי לן דעת השל"ה, דשפיר דמי לגרום ברכה שאינה צריכה בשבת כדי להשלים מנין מאה ברכות, [ובפשטות נראה דה"ה בחול היכא שצריך לכך כדי להשלים מנין מאה ברכות]. וכן הסכים בשו"ת בנין שלמה (ח"א סימן כ' ד"ה וגם בעיקר), [ויעו"ש שכל' דמהא"ט נהגו להוסיף קרואים רבים בקריה"ת בשבת, ומה שאין לחוש בזה משום ברכה שאינה צריכה היינו עפ"ד השל"ה הנ"ל]. וכ"כ בהגהות חכמת שלמה (להגר"ש קלוגר, מו"ג), וביאר טעמו בזה"ל, משא"כ אם מכוין למלאות מאה ברכות לא נקרא ברכה שאינה צריכה, שהרי צריך לו להשלים מאה ברכות, וכיון דתיקנו כן הוי לו הכרח בדבר, ולא נחשב ברכה שאינה צריכה, עכ"ל, [וכוונתו, דכיון שאין בזה משום 'ברכה לבטלה', אלא שעכ"פ גורם בכך לברכה שאינה צריכה, א"כ כל היכא שעושה כן כדי להשלים מנין מאה ברכות או לצורך אחר, ל"ח כברכה 'שאינה צריכה', ודו"ק, ואפשר שזהו ג"כ סברת השל"ה, ודו"ק].

[ואגב אורחא יש להביא בזה, שע"פ סברת הגרש"ק הנ"ל יש שכתבו, דאף אי נקטי' למעשה דלא כדעת הגרש"ק, והיינו שאין להקל ולגרום ברכה שאינה צריכה כדי להשלים מנין מאה ברכות, אך מכ"מ כל היכא שעבר וגרם לעצמו לברך ברכה שאינה צריכה, הרי שיש לו תקנה עכ"פ לדעת השל"ה וסייעתו, והיינו שלא יברך באותו היום אלא צ"ט ברכות, וכגון שיחסיר סעודה אחת מסעודותיו באותו היום וכיו"ב, ונמצא שהיא הברכה הק', ובכהא"ג אף לדעת הפוסקים שאין לברך ברכה שאינה צריכה כדי להשלים מנין מאה ברכות מכ"מ לא הפסיד כלום, שהרי עכ"פ היכא שעבר וברך ברכה שאינה צריכה הרי שעלתה לו ברכה זו למנין מאה ברכות, ומאידך, אם לא יקפיד על כך ויברך ביום זה יותר ממאה ברכות, הרי שאף לדעת השל"ה וסייעתו עבר בזה באיסור ברכה שאינה צריכה, שהרי שוב לא הי' צריך לברכה זו כדי להשלים מנין מאה ברכות, ודו"ק].

והנה בדברינו הנ"ל נתבאר ב' דעות בגדר ברכה שאינה צריכה, דעת האבן העזר ושו"ע"ר ומהרש"ם דל"ח ברכה שאינה צריכה אלא בשני דברים המונחים לפניו שברכתם שווה, [משא"כ היכא שיכול לפטור ברכת דבר מסויים בברכהמ"ז וכיו"ב, ל"ח ברכה שאינה צריכה, וכמשנ"ת], ודעת השל"ה והמג"א דבכל גווני הוי ברכה שאינה צריכה. והנה עי' תבואות שור (יו"ד יט, יז) שהביא דברי השל"ה הנ"ל דשרי לגרום ברכה שאינה צריכה בשבת כדי להשלים מנין מאה ברכות, וכל' שלא התיר השל"ה אלא בכהא"ג שהביאו לו פירות בתוך הסעודה ורוצה להמתין מלברך עליה עד לאחר ברכהמ"ז כדי להשלים מנין מאה ברכות, דבכהא"ג ל"ה אלא ברכה שאינה צריכה, [והוא להיפך מדברי האבן העזר וסייעתו הנ"ל, דבכהא"ג שרי משום דלא הוי ברכה שאינה צריכה כלל], משא"כ היכא שיש לפניו ב' דברים ומכוון שלא לפטור בברכתו אלא אחד מהם כדי שיוכל לברך שוב על השני ולהרבות בברכות, אין לו לעשות כן, דבכהא"ג לא מיקרי ברכה שאינה צריכה אלא ברכה לבטלה, והיי"ט משום דלא כל כמיני' לכוון שלא לפטור בברכתו אלא מאכל א' ולא מאכל ב', שהרי שניהם מונחים לפניו; וכל' התבואות"ש להוכיח לזה מדברי השל"ה גופי', דאי נימא דשפיר דמי להרבות בברכות אף בכהא"ג, א"כ שפיר יכול לקחת עשרה או עשרים אגוזים, ולכוון בכל פעם שלא לפטור בברכתו אלא אחד מהם,

ונמצא משלים מנין מאה ברכות בנקל, ובהכרח חזינן מדברי השל"ה דבכהא"ג ל"ה ברכה שאינה צריכה אלא ברכה לבטלה, ולא התיר אלא לגרום ברכה שאינה צריכה כדי להשלים מנין מאה ברכות, [ויעו"ש בדברי התבוא"ש מש"כ עוד להוכיח לזה].

[ואין לפרש דמש"כ התבוא"ש דבכהא"ג הוי 'ברכה לבטלה' כוונתו דהוי ברכה שאינה צריכה, וכמשנ"ת לעיל (הערה 26) בדברי חז"ל והראשונים מצינו אף בברכה לבטלה שנקראת בדבריהם 'ברכה שאינה צריכה', דלהדי' כ' התבוא"ש לחלק בין ב' האופנים הנ"ל, דבאופן הא' הוי ברכה שאינה צריכה, ובאופן הב' הוי ברכה לבטלה. ולתועלת הענין יש להביא בזה מלשון התבוא"ש, דהנה נחלקו הראשונים והאחרונים לענין היכא ששוחט כמה בהמות או עופות, ובירך ברכה אחת על שחיתת כולם, אלא שהפסיק בשיחה בין שחיתת בהמה אחת לחברתה, אי הוי הפסק או לא, והפרי"ח (יט, ח) כ' עצה לזה, שיכונו השוחטים לפני שחיתת הבהמה הראשונה, שאינם מכוונים לפטור בברכתם אלא עד שיפסיק בשיחה, ונמצא שלאחמ"כ יש להם לחזור ולברך מעיקה"ד. ולזה כ' התבוא"ש (שם) בזה"ל, נ"ל דאין זה תיקון כלל, ובכהא"ג לאו ברכה שאינה צריכה מיקרי אלא ברכה לבטלה מיקרי, דכיון שכל הנשחטים עומדים לפניו ומתכוין לשחוט כולם, לא מהני מה שמחשב שהברכה לא תפטור כי אם אחת מהם, הגע עצמך אם היו מונחים לפניו פירות ומכוין בכל ברכה שלא לפטור כי אם אחד אחד דזה לא נקרא ברכה לבטלה, וכן משמע בשל"ה כו', אלא דכהא"ג ברכה לבטלה היא, ואי"ז מברך אלא מנאץ ומלגלג ולא גורם ברכה הוא, ואע"ג דכ' התוס' (שבת קיח. ד"ה במנחה) דבשבת יפסוק סעודתו לב' ע"י ברכהמ"ז כו', לא דמי כלל, דהתם ברכהמ"ז הפסק מעליא הוא וגמר סעודה כו', אבל דבר שאינו משונה כלל מחבירו, לא מצינו שיפסקו במחשבתו לברך על כל אחד בלא נמלך, עכ"ל].

ופשטות דברי הפוסקים בכל מקום דלא כדעת התבוא"ש, דאף היכא שמונחים הפירות לפניו ומכוון שלא לפטור אלא אחד מהם, מכ"מ ל"ה ברכה לבטלה אלא ברכה שאינה צריכה, [ובפשטות י"ל שכ"ד הפרי"ח הנ"ל, אשר דברי התבוא"ש לא קאי אלא על דבריו וכמשנ"ת, ואפשר דלא ס"ל הכי אלא לענין ברכת המצוות ולא לענין ברכת הנהנין, ואכמ"ל בזה], וכן מב' להדי' בדברי הפמ"ג (פתיחה להל' ברכות ד"ה מריש), דאע"פ שלענין ברכה אחרונה לאו כל כמיני' לכוון לפטור מאכל מסוים, מכ"מ בברכה ראשונה שפיר יכול לכוון שלא לפטור בברכתו כי אם מאכל מסוים, אלא דהוי ברכה שאינה צריכה, [ועכ"פ שפיר דמי לנהוג כן במקום הצורך, כגון היכא דאיכא ספק מה ברכתו, יעו"ש], וכן מב' מדברי האבן העוזר ושועה"ר ומהרש"ם הנ"ל, דהיכא שמונחים לפניו ב' דברים מאותו המין שפיר יש בכוחו לכוון שלא לפטור כי אם אחד מהם, אלא דעכ"פ הוי ברכה שאינה צריכה, וכמשנ"ת.

וניהדר לדברי התבוא"ש, שכל להוכיח מדברי השל"ה כמשנ"ת, דאי נימא דאף היכא שמונחים ב' הפירות לפניו ומכוון שלא לפטור אלא אחד מהם, ל"ה ברכה לבטלה אלא ברכה שאינה צריכה, א"כ שפיר יכול להשלים מנין מאה ברכות בנקל, ע"י שיקח עשרה או עשרים אגוזים ויכוון שלא לפטור בכל ברכה וברכה כי אם אגוז אחד. ואפשר דאה"נ לדעת השל"ה שפיר דמי לעשות כן ול"ה ברכה לבטלה אלא ברכה שאינה צריכה, אלא שמכ"מ עדיף טפי להמתין מלברך על הפירות עד לאחר ברכהמ"ז, ולהשלים מנין מאה ברכות עי"ז, בכהא"ג עושה מעשה המפסיק בין הסעודה לאכילת הפירות, כיון שאם יברך על כל אגוז ואגוז בפנ"ע, נמצא הזכרת שם שמים קלה בעיניו, וצ"ע.

עוד רגע אדברה, דהנה עי' אור זרוע (הל' ערב שבת סו"ס כא) ודרכ"מ (רמט, ד) שכל דרבינו קלונימוס ה' אוכל בשבת מיני מתיקה קודם הסעודה, ומברך עליהם תחילה וסוף, כדי להשלים מנין מאה ברכות, ועי' ביאה"ל (רמט, ב) סוד"ה ומותר) שכל שכן נהגו אף בזמננו. ויש לפרש מנהגם בתרי אנפי, א. דס"ל כדעת השל"ה, דבכהא"ג הוי ברכה שאינה צריכה, ואעפ"כ שרי לגרום ברכה שאינה צריכה כדי להשלים מנין מאה ברכות בשבת, ב. דס"ל כדעת האבן העוזר וסייעתו, דבכהא"ג ל"ח כלל ברכה שאינה צריכה, [ולעולם אין להוכיח מדבריהם דס"ל כדעת השל"ה דשפיר דמי לגרום ברכה שאינה צריכה כדי להשלים מנין מאה ברכות בשבת].

העולה מדברינו, דלדעת השל"ה שפיר דמי לגרום ברכה שאינה צריכה כדי להשלים מנין מאה ברכות בשבת, [ובפשטות ה"ה נמי בחול היכא שצריך לכך להשלים מנין מאה ברכות], וכ"ד מהר"ם גלאנט"י, תבוא"ש, בנין שלמה, הגר"ש קלוגר, ערך השולחן (למהר"י קשטרו, רצא, ד), תורת שבת (רצא, א), נחל איתן (לבעל הגהות מצפה איתן על הש"ס, על הרמב"ם פ"ז מהל' תפילה ה"ו), [ויעו"ש שנקט כן בפשיטות בדעת הרמב"ם], וע"ע שו"ת אפרקסתא דעניא (ח"א סי' קעה סוד"ה אמנם) שנראה דס"ל עיקר כדעה זו. [עוד יש לציין בזה, דהיכא שאינו מביא הפירות באמצע הסעודה אלא ממתין מלברך עליהם עד לאחר ברכהמ"ז, בין בדברי התבוא"ש ובין בדברי האבן העוזר וסייעתו מב' דשרי לעשות כן, אלא שדבריהם אינם שווים כלל, אשר לדעת התבוא"ש שרי לעשות כן אע"ג דהוי ברכה שאינה צריכה, והי"ט משום דשפיר דמי לגרום ברכה שאינה צריכה כדי להשלים מנין מאה ברכות, ולדעת האבן העוזר וסייעתו שרי לעשות כן משום דבכהא"ג ל"ה ברכה שאינה צריכה, ואה"נ דאי נימא דהוי ברכה שאינה צריכה אף בכהא"ג, הרי שאין לעשות כן אף שאין כוונתו אלא כדי להשלים מנין מאה ברכות].

²⁸ עי' לעיל בסמוך (הערה 27) שהבאנו מדברי השל"ה שכל להדי', דשפיר דמי לגרום ברכה שאינה צריכה כדי להשלים מנין מאה ברכות בשבת. והמג"א (רטו, ו) כ' להקשות עליו, מדברי התוס' (שבת קיח. ד"ה במנחה) שכל דאין לעשות שתי סעודות בשבת שחרית כדי לקיים מצות ג' סעודות בשבת, דכיון שיכול לאכול הכל בסעודה אחת, חשיב כגורם ברכה שאינה צריכה, וא"כ כשם שמצינו בדברי התוס' שאין לגרום ברכה שאינה צריכה כדי לקיים מצות ג' סעודות בשבת, ה"נ אין לגרום ברכה שאינה צריכה כדי להשלים מנין מאה ברכות; והן אמנם נקטי' עיקר דלא כדברי התוס', [כמב' בדברי המחבר (רצא, ג), וכדעת הרא"ש (שו"ת, כלל כב סימן ד')], היינו דווקא לענין ג' סעודות בשבת, אך עכ"פ לא התירו כן אלא לענין ג' סעודות בשבת ולא לענין השלמת מנין מאה ברכות, [ובאמת יל"ע מנא לי' למג"א בפשיטות

יב. שכח ולא הזכיר יעלה ויבוא בתפילה וכיו"ב, והוצרך לחזור ולהתפלל, יל"ד האם ברכותיו בתפילתו הראשונה עולות לו למנין מאה ברכות.²⁹

שיש לחלק ביניהם, ומהיכ"ת לומר שלא התירו ברכה שאינה צריכה אלא לצורך קיום מצות ג' סעודות בשבת, ולא התירו כן אף לצורך קיום מצות מאה ברכות, וצ"ע].

עוה"ק המג"א ע"ד השל"ה, מהא דא"י ביומא (ע). גבי כה"ג ביוהכ"פ, דלאחר שקורא בס"ת בפרשת אחרי מות, גולל ס"ת ומניחו בחיקו, וקורא פרשת הקרבנות בע"פ, ופריך ונייתי ס"ת אחרינא וניקרי, ומשני דיש לחוש לפגמו של ראשון, [והיינו שיאמרו ס"ת הראשון פגום הוא], אי נמי משום ברכה שאינה צריכה, והיינו משום שה' בידו לפטור קריאתו בס"ת הב' בברכה שבירך על הס"ת הא', ע"כ, ואי נימא כדברי השל"ה דשפיר דמי לברך ברכה שאינה צריכה כדי להשלים מנין מאה ברכות, א"כ עכ"פ יהא שרי לכה"ג לעשות כן ביוהכ"פ כדי להשלים מנין מאה ברכות. וע"פ זה מסקנת המג"א (שם), שאין לגרום ברכה שאינה צריכה אף שאין כוונתו אלא כדי להשלים מנין מאה ברכות, וכ"כ המג"א במקו"א (רמט"ו), וכן הביאו הכנה"ג (סימן מו הגב"י אות ג') והא"ר (רו"ח) מדברי ספר הזכרונות (דף מה), שאין לגרום ברכה שאינה צריכה כדי להשלים מנין מאה ברכות, וכ"כ באבן העזר (סי' ריב) ובשועה"ר (רט"ד) ובשו"ת מהרש"ם (ח"ג סי' יז) [וכמשנ"ת לעיל בסמוך (הערה 27)], וע"ע שו"ע"ר (סדר ברכת הנהנין פ"ג אות טו) ודו"ק היטב], וכן נראה דעת המשנ"ב (מו"ד) שהביא דברי המג"א, וכן נראה דעת הערוה"ש (עי' מש"כ בס"י רמט"ו סי"ד, וע"ע היטב מש"כ בס"י רו"ס ובס"י רצ"ס"א, וצ"ע בכ"ז), וכ"כ בס"י בני ציון (סו"ס רטו), ועוד. [וע"ע שו"ת יהודה יעלה (או"ח סו"ס כב) שהביא ב' הדעות בזה, ונראה שנוטה לדעת המג"א וסיעתו].

וכ"כ בשו"ת מהר"ם גלאנטי (סימן לח), גבי היכא שהיו לפניו כמה מיני פירות שברכתם שווה, שאין לו לכוון לפטור בברכתו כי אם אחד מהם כדי להרבות בברכות ולהשלים מנין מאה ברכות בשבת ויו"ט, משום 'דהוי כמו ברכה לבטלה', אלא אם רוצה להרבות בברכות יש לו להמנע מלהביא אל השולחן כל מיני הפירות, אלא יביאם אחד אחד לפניו ויברך על כו"א בפנ"ע, שהרי אינם לפניו כל השולחן, ועי' א"ר (רו"ח) שהביא דבריו. ונראה לפרש מש"כ דהוי 'כמו ברכה לבטלה', דא"י ברכה לבטלה ממש, [דהא שפיר שייכא ברכה זו על אכילת פרי זה, ואף שה' יכול לפטור בברכתו הראשונה, מכ"מ אין להחשיבו מהא"ט אלא כברכה שאינה צריכה ולא כברכה לבטלה, וע"ע מש"כ לעיל (הערה 26) שבדברי כמה פוסקים מצינו שכל שברכה שאינה צריכה היא 'כמו ברכה לבטלה'], והיינו דס"ל כדעת המג"א וסיעתו, שאין לגרום ברכה שאינה צריכה אף שאין כוונתו אלא כדי להשלים מנין מאה ברכות בשבת ויו"ט. וכן נראה שהבין בדבריו בשו"ת באר עשק (סי' עד, הו"ד בא"ר שם), דיעו"ש שכל לתמוה על דבריו, דהא אף היכא שנמנע מלהביא כל מיני הפירות על השולחן בפעם אחת, אלא מביאם אחד אחד לפניו ומברך על כו"א בפנ"ע, מכ"מ יש להחשיבה כברכה שאינה צריכה, ומא"ש מהיכא שהיו כל הפירות לפניו ומכוון שלא לפטור אלא אחד מהם דכל מהר"ם גלאנטי' להדי' שאין לעשות כן, עכ"ד, ואי נימא דכוונת מהר"ם גלאנטי' שאין לכוון שלא לפטור בברכתו אלא פרי אחד משום דהוי ברכה לבטלה, א"כ מאי קשיא לי' מא"ש, דהא שנא ושנא דבכה"ג הוי ברכה לבטלה ובכה"ג הוי ברכה שאינה צריכה, וע"כ דאף מש"כ מהר"ם גלאנטי' לאסור היינו משום דהוי ברכה שאינה צריכה, ולפיכך כ' הבאר עשק לתמוה מא"ש, דהא אף היכא שאינו מביא כל הפירות לפניו מכ"מ הוי ברכה שאינה צריכה, כיון שעכ"פ יכול לפטור הכל בברכה אחת, וק"ל. וניהדר לדברי המג"א, ומש"כ להקשות ע"ד השל"ה [דשרי לברך ברכה שאינה צריכה כדי להשלים מנין מאה ברכות] מסוג' דיומא, עי' שו"ת בנין שלמה (ח"א סימן כ' ד"ה וגם בעיקר) שכל ליישב דעת השל"ה, [ויעו"ש שהביא כן מאחיו בעל ראשית ביכורים בשם הנודע ביהודה], דהנה דעת הרמב"ם (בהגהותיו לספר המצוות להרמב"ם שורש יב) שכל העבודות שבביהמ"ק כגון היציקות והבילילות והפתיחות ודכוותיהו, הכהן העושה אחת מאלה מברך עליה, ועי' משנה למלך (פ"א מהל' מעשה הקרבנות ה"א) שכל דאף הרמב"ם לא פליג בזה, [אך עי' לב שמח (ספר המצוות שם) שכל דהרמב"ם ס"ל שאינו מברך אלא על העבודה הגדולה לבדה, וכל שאר העבודות הקטנות נפטרות עמה, יעו"ש], ולפ"ז נמצא שה' הכה"ג מברך ביוהכ"פ קרוב למאתיים ברכות, וא"כ ל"ק כלל קושיית המג"א ע"ד השל"ה, דכיון שלא הוצרך להשלים מנין מאה ברכות לא ה' לו לגרום לעצמו ברכה שאינה צריכה. שוב מצאתי שכ"כ הא"ר (רצ"א) בשוב דעת השל"ה, וכ"כ בשו"ת אור פני משה (להג"ר משה טוביה זונטהיים, נפטר בשנת תקצ"א, סימן טו), וע"ע לעיל (הערה 5) מה שהבאנו בזה מדברי הגר"א גנחובסקי.

עוד יש להביא בזה, דהנה הרמב"ם (פ"ג מהל' עבודת יוהכ"פ ה"י) לא הביא כלל האי טעמא, ולא כ' שאינו קורא בס"ת אחר אלא משום פגמו של ראשון, [וכן נזכר האי טעמא בדברי הרמב"ם בדיני קריה"ת (פי"ב מהל' תפילה הכ"ג)], וכן הרי"ף (מגילה יד. מדפי הרי"ף) והרא"ש השמיטוהו (מגילה פ"ג סו"ס ט'). ולפ"ז יש ליישב קושיית המג"א על השל"ה, דאה"נ דלא נקטי' להלכה אלא כתירוץ קמא בסוגיית הגמ' הנ"ל ולא כתירוץ בתרא. אך עי' שו"ת מהרש"ם (או"ח סימן א') שכל, דאף שהרמב"ם לא הביאו בהל' עבודת יוהכ"פ, מכ"מ לא מצינו שדחה טעם זה מהלכה, וכיון שכל בהל' ברכות (פ"י הט"ז) שאין לו לאדם לגרום ברכה שאינה צריכה, מהיכ"ת לומר שלא יהא טעם זה שייך אף לענין כה"ג ביוהכ"פ. העולה מדברינו, דלדעת המג"א אין לגרום ברכה שאינה צריכה כדי להשלים מנין מאה ברכות בשבת, וכן דעת ספר הזכרונות, אבן העזר, שו"ע"ר, משנ"ב, ומהרש"ם, ועוד.

²⁹ הנה יל"ד, היכא שהוצרך לחזור ולהתפלל מחמת ששכח יעלה ויבוא בתפילתו הראשונה, וכן כל כה"ג שצריך לחזור ולהתפלל, וכן בברכהמ"ז היכא שלא הזכיר שבת או יו"ט באופן שיש לו לחזור ולברך, אי חשיב שכל ברכותיו בתחילה היו לבטלה, שהרי לא יצא כלל בתפילה או בברכהמ"ז זו, או לא.

גדר 'יום' לחישוב מנין מאה ברכות

יג. הכרעת האחרונים, שיש לחשב מנין מאה ברכות בכל יום מהלילה שלפניו, ועי' בהרחבה בהערה³⁰.

והנה עי' טור (סי' תכב) שהביא מח' ר"י וחכמי פרובינצא, גבי היכא ששכח יעלה ויבוא במנחה של ר"ח, ולא נזכר אלא לאחר שקיעה"ח, אשר לדעת ר"י אינו חוזר ומתפלל ערבית שתיים, כיון שבלא"ה לא יזכיר ר"ח בתפילת ערבית, ולדעת חכמי פרובינצא שפיר יש לו לחזור ולהתפלל ערבית שתיים, דכיון ששכח יעלה ויבוא במנחה חשיב כלא התפלל כלל, ולפיכך יש לו להתפלל תפילת תשלומין כדין. ושורש מחלוקתם בזה, אי תפילה בלא הזכרה הר"ז כלא התפלל כלל, או שיצא ידי חובתו בעצם התפילה, אלא שמכ"מ יש לו לחזור ולהתפלל כדי להזכיר ר"ח בתפילתו. ואפשר שיש לתלות נידו"ד בב' הדעות בזה, דאי נימא כדעת ר"י דשפיר יצא ידי חובתו בעצם התפילה, הרי שעלו לו ברכות אלו למנין מאה ברכות, ואף שיש לו לחזור ולהתפלל היינו כדי להזכיר ר"ח בתפילתו, משא"כ לדעת חכמי פרובינצא שלא עלתה לו תפילה זו כלל, בפשטות נראה דהווי ברכות לבטלה, וכיון דחשיבי כברכות לבטלה אינם עולות לו למנין מאה ברכות, ודו"ק. שוב מצאתי כן בשו"ת ארץ צבי (להגרא"צ פרומר, ח"א סי' כג) שכ' לתלות נידו"ד במח' ר"י וחכמי פרובינצא, וכמשנ"ת.

שוב מצאתי בס' מורה באצבע להחיד"א (סימן ג' אות פה) שכ' בזה"ל, ומעיקרא יזהר להתפלל בתוך הספר, ויזדרז לבל ישכח ויצטרך לחזור ויהיו ברכותיו לבטלה, עכ"ל, והרי לן מדבריו להדי', דכל היכא ששכח להזכיר מעין המאורע וצריך לחזור ולהתפלל, הרי שכל ברכותיו בתפילתו הראשונה חשיבי כברכות לבטלה. וכ"כ בשו"ת אגרות משה (או"ח ח"ד סי' צט אות ג'), דהיכא שהתפלל ושכח הזכרת יעלה ויבוא וכי"ב והוצרך לחזור ולהתפלל, הרי שברכותיו בתפילתו הראשונה לבטלה. ולדבריהם לכא' לא עלו לו ברכות אלו למנין מאה ברכות, וכדין ברכה לבטלה שאינה עולה למנין מאה ברכות. אך בקובץ 'מוריה' (גליון רעז עמ' קי) הביאו מהגרמ"ד סולובייצ'יק שליט"א בשם אביו הגר"ז מבריסק, דהיכא ששכח רצה או יעלה ויבוא בברכהמ"ז וחוזר ומברך, אף הברכות הראשונות עלו לו למנין מאה ברכות, וכפה"נ היינו משום דס"ל דלא חשיבי ברכות אלו כברכות לבטלה. וכן הובא שם מפי הגר"ח קניבסקי שליט"א בשם החזו"א, דהיכא ששכח הזכרת ר"ח וכי"ב וחוזר ומתפלל, עלתה לו אף התפילה הראשונה למנין מאה ברכות.

³⁰ הנה מצינו בדברי רבים מן הראשונים, שכ' למנות חשבון מאה ברכות שאדם מברך בכל יום, והתחילו סדר הברכות מברכת ענט"י בהשכמת הבוקר ושאר ברכות השחר, וסיימו סדר הברכות בברכות קר"ש של ערבית ובסעודת הלילה ובברכת המפיל, [עי' בהרחבה לעיל (הערה 10)]. ומדבריהם לכא' יש להוכיח דלענין מאה ברכות הלילה הולך אחר היום, ויש להתחיל למנות מנין מאה ברכות בכל יום מהבוקר ולא מהלילה שלפניו. וכן יש להוכיח מדברי הלבוש (מו, א) שכ' בזה"ל, וכשתחשוב כל הברכות שתיקנו ז"ל בכל יום, מעת שיתעורר האדם משנתו בבוקר, עם ברכות קר"ש ותפילה וברכהמ"ז שתי פעמים בכל יום, ושאר דברים הצריכים, עד שיחזור וישכב בלילה ויברך המפיל חבלי שינה כו', תמצאם לפחות מאה ויותר, עכ"ל, [וכ"כ להוכיח בתורת חיים (סופר, מו, י) בדעת הלבוש, דלענין מנין מאה ברכות הלילה הולך אחר היום, ויש להתחיל למנות בכל יום מהבוקר ולא מהלילה שלפניו].

אך אם כנים הדברים יל"ע, שהרי בדברי רבים מהראשונים הנ"ל נזכר להדי', דבשבת ויו"ט דליכא י"ט ברכות בתפילת שמו"ע, הרי שיש להשלים ברכות נוספות למנין מאה ברכות, [ויש מהם שהוסיפו לחשב מנין הברכות שאדם מברך בכל שבת, ועי' לעיל (הערה 12)], ואי נימא דלענין מנין מאה ברכות הלילה הולך אחר היום, הרי שאי"צ להשלים אלא ברכות מועטות, שהרי במוצ"ש מתפלל י"ט ברכות בתפילת שמו"ע, והרי לן להדי' מדבריהם דאף לענין מנין מאה ברכות היום הולך אחר הלילה כמו בשאר דיני תורה, ואין להתחיל למנות מהבוקר אלא מהלילה שלפניו, ולפיכך בשבת יש להשלים כעשרים ברכות למנין מאה ברכות, וצ"ע בסתירת דבריהם.

ובשו"ת בצל החכמה (ח"ד סי' קנה אות ד') כ' לבאר סתירת הראשונים בזה, דלעולם דעת כל רבותינו הראשונים הנ"ל דאף לענין מנין מאה ברכות היום הולך אחר הלילה כמו בשאר דיני תורה, ואין להתחיל למנות מהבוקר אלא מהלילה שלפניו, ומש"כ במנין הברכות ע"פ סדר היום ולא התחילו לחשב הברכות מהלילה, היינו משום דברי הירושלמי (ברכות פ"ט סוף ה"ה), דיעו"ש דאי' בזה"ל, תניא רבי מאיר אומר, אין לך אחד מישראל שאינו עושה מאה מצוות בכל יום, קורא את שמע שחרית וערבית ומברך לפניה ולאחריה, מתפלל י"ח ברכות שלש פעמים, אוכל פתו בבוקר ובערב ומברך לפניה ולאחריה כו', ע"כ, ואגב דברי הירושלמי כ' הראשונים למנות סדר הברכות מהבוקר ולא מהלילה שלפניו. עוד נראה ליישב בפשיטות, שהרי בתקופת הראשונים נהגו ברוב המקומות להתפלל ערבית מבעו"י אחר פלג המנחה, [והיו חוזרים לקרוא קר"ש בביתם אחר צאה"כ], וי"ל שלא עלו לו ברכותיו בתפילת ערבית בכהא"ג אלא ליום שלפניו, כיון שמברך ברכות אלו קודם שקיעה"ח, [וע"ע לקמן (סעיף יד והערה 31) שנחלקו הפוסקים בזה], ולפיכך לא התחילו הראשונים למנות מנין מאה ברכות שבכל יום אלא מהבוקר ולא מהלילה, [ויש להוכיח לזה מדברי המשנ"ב (מו"ד) שהתחיל מנין מאה ברכות מברכת המפיל, ובהכרח צ"ל כמשנ"ת, ודו"ק]. ובאמת כן נראה טפי מדברי הראשונים, ומש"כ להוכיח מדברי הראשונים שכ' סדר הברכות מהבוקר ולא מהלילה שלפניו, אינו מוכרח כלל, וממש"כ שבשבת יש להשלים כעשרים ברכות מוכח שיש למנות מהלילה וכמשנ"ת, ודו"ק.

אכן, בעיקר הנידון הנ"ל מצינו בספר העתים (סי' קצה) שכ' להדי' ב' דעות בדו"ז, אי לענין מנין מאה ברכות היום הולך אחר הלילה כמו בשאר דיני תורה, ויש להתחיל למנות הברכות בכל יום מהלילה שלפניו, או דלמא לענין מאה ברכות הלילה הולך אחר היום, ויש לחשב מאה ברכות בכל יום מהבוקר ולא מהלילה שלפניו. וז"ל, הלכך באורתא בערב שבת חסרי לה י"א ברכות מתפילת ערבית, [שהרי מתפלל ז' ברכות ולא י"ח, וצ"ל שלא מנה את ברכת המינים במנין מאה

ברכות שבכל יום, וכמשנ"ת לעיל (הערה 10) בדעת כמה ראשונים, והיי"ט לפי שהוסיפו לאחמ"כ, אייתי חדא כו', ומיבעי ל' לאיניש לאשלומינהו הנהו עשרה בערב שבת או באורתא דשבת כי היכי דלישלים מאה ברכות דערב שבת; וביומא דשבתא נמי חסרי להו כ"ב ברכות מתפילות יוצר [-שחרית] ומנחה וב' ברכות מתפילין שאין נוהגין בשבת הרי כ"ד, אייתא י"ט חילופייהו, ז' תפילת המוספין וח' סעודה שלישית וד' דהבדלה הרי י"ט, אשתירו להו חמשה דצריך איניש לאשלומינהו בשבתא, וביו"ט דליכא ג' סעודות אשתירו י"ג דצריך לאשלומינהו, עכ"ל, והרי לן שכל בפשיטות דלענין מנין מאה ברכות הלילה הולך אחר היום. [ובאמת כדעה זו כ' להדי' בספר האורה המיוחס לרש"י (סימן נה), שיש להתחיל למנות מנין מאה ברכות מהבוקר ולא מהלילה שלפניו. ועי' בעל הטורים (דברים ו, ז) שכל בזה"ל, ובשכבך ובקומך, תגין על הק', לומר 'כשיעמוד בבוקר' יתפלל מאה ברכות, וינצל מצ"ח קללות ועוד שתיים' גם כל חלי וכל מכה, עכ"ל, ויש שכתבו לדייק מדבריו דס"ל נמי כדעה זו, שיש למנות מאה ברכות בכל יום מהבוקר ולא מהלילה שלפניו]. אך בהמש"ד (שם) הביא שיי"א שיש לחשב מנין מאה ברכות מהלילה שלפניו, וכל להוכיח ולהכריע כדעה זו להלכה, וז"ל, ואיכא נמי מאן דחשב בחשבון מאה ברכות דאורתא בהדי' יממא, דחשוב דאורתא בקדמיתא והדר דיממא בהדי' אורתא, וחשיב נמי דערב שבת בהדי' שבת ובעי להשלים בשבת י"ט, דהבדלה לאו מחשבון ברכות דשבת אלא מברכת דחד בשבת היא, והאי חושבנא מכרעא מדרב חייא בר אויא דטרח וממלא להו (מנחות מג:), דאי לא חסרי אלא חמשה ברכות להשלים בשבת ליכא טירחא כולי האי, עכ"ל. [ובשו"ת בצל החכמה (ח"ד סי' קנה אות ו') כ' להוסיף ולהוכיח טפי, דהא אי נימא שלענין זה היום הולך אחר הלילה, הרי דבער"ש הי' לו להשלים עשרה ברכות, והו"ל לטרוח טפי בער"ש כדי להשלים מנין מאה ברכות, ואמאי אמרי' בגמ' דבשבת הוה טרח להשלים מנין מאה ברכות, ועכ"ל כהדעה הב' הנ"ל שהיום הולך אחר הלילה אף לענין מנין מאה ברכות, ודו"ק]. ואפשר שאינו מוכרח, דשאני ער"ש שהיה יכול להשלים ע"י תפילת נדבה, משא"כ שבת ויו"ט שאין מתפללים בהם תפילת נדבה, אך דוחק הוא שלא נזכר כן בגמ', ופשטות דברי הגמ' מוכיחים כמשנ"ת].

וכן הכרעת האחרונים, דאף לענין מנין מאה ברכות היום הולך אחר הלילה כמו בשאר דיני תורה, ואין לחשב הברכות מהבוקר אלא מהלילה שלפניו. וכן מב' מדברי הב"י (מו, ג ד"ה דתניא) והמג"א (מו, ח) והמשנ"ב (מו, יד) שכתבו, דבשבת חסרו לנו ל"ו ברכות מתפילות שמו"ע שבכל יום, וע"כ שאף תפילת ערבית הליל שבת הרי היא בכלל מנין מאה ברכות של שבת ואינה בכלל מנין מאה ברכות של ער"ש, והרי לן שיש להתחיל למנות מנין מאה ברכות מהלילה שלפניו, [וכמשנ"ת להוכיח מדברי הראשונים]. וכן מב' עוד מדברי הב"י והמג"א (שם) שכל, שהמתענה ומתחיל תעניתו מהלילה, חסרו לו ג"כ ח' ברכות של סעודת הלילה מלבד ח' ברכות שחסרו לו מסעודת היום, והרי לן להדי' שיש למנות מנין מאה ברכות מהלילה שלפניו. וכ"כ להדי' בסידור היעב"ץ (אחר תפילת ערבית, חשבון מאה ברכות אות א'), ש'יתחיל למנות ברכותיו מתפילת ערבית', [וכן מב' מדבריו במקו"א (דיני מלוה מלכה אות ד'), יעו"ש], וכ"כ בס' כף החיים (להגר"ח פלאג', סימן לו אות סב).

וע"ע בס' עובר אורח להאדר"ת (מו, ג) דלא ברירא ל' דלענין מנין מאה ברכות היום הולך אחר הלילה, וז"ל, חייב לברך מאה ברכות בכל יום, נסתפקתי אם היום הולך בזה אחר הלילה או להיפך, ומצאתי סתירות בזה בדברי הראשונים כו', עכ"ל, [ובס' פסקי תשובה (ח"א סי' טז) הביא דבריו]. וע"ע שו"ת תשובות והנהגות (ח"ב סי' קכט) שכל, דבשעה"ד יש לסמוך על דעת הראשונים, דלענין מנין מאה ברכות הלילה הולך אחר היום, וכיון שבירך מאה ברכות מתחילת הבוקר עד סוף הלילה יצא ידי חובתו.

יד. המתפלל תפילת ערבית אחר פלג המנחה, אין הברכות עולות לו אלא למנין מאה ברכות של היום שלפניו³¹. אכן, אם קיבל עליו תוספת שבת, י"ל שעולות לו הברכות למנין מאה ברכות של שבת³².

³¹ ראשית דבר יש לציין, שעיקר נידון זה אינו שייך אלא אי נימא כהכרעת רוב הפוסקים הנ"ל (הערה 30), שיש להתחיל למנות מנין מאה ברכות בכל יום מהלילה שלפניו, ולשיטתם י"ל היכא שמתפלל ערבית מבעו"י, האם יש למנות ברכות אלו למנין מאה ברכות של היום שלפניו או היום שלאחריו, משא"כ אי נימא כדעת הפוסקים הנ"ל, שיש להתחיל למנות מנין מאה ברכות בכל יום מהבוקר ולא מהלילה שלפניו, אין מקום כלל לנידון זה. ושורש נידון זה כמשנ"ל למעלה, האם מנין הברכות נקבע לפי זמן אמירתם, או לפי מקור ויסוד חיובם.

ועי' שו"ת בצל החכמה (ח"ד סי' קנה אות ח-יד) שהאריך לדון בזה, וכל להוכיח שיש להחשיב ברכות אלו ליום שלאחמ"כ, שהרי כל המחבר (ל,ה) שאם התפלל ערבית מבעו"י שוב אין לו להניח תפילין, והיי"ט כיון דלדידי' הר"ז כלילה, [אך יעו"ש במשנ"ב (סקי"ז), דעכ"פ היכא שלא הניח תפילין כלל באותו היום, הסכמת האחרונים שיש לו להניח תפילין כל היכא שהוא קודם צאה"כ, ואע"פ שכבר התפלל ערבית], וא"כ ה"נ לענין מנין מאה ברכות יש להחשיבו כלילה, וברכותיו יעלו למנין מאה ברכות של היום שלאחמ"כ. וכ"כ להוכיח מדברי המחבר (יו"ד שעה, יא) שכל שמי שהתפלל ערבית מבעו"י ולאחמ"כ שמע שמת לו מת, אינו מתחיל למנות ימי השבעה אלא מיום המחרת, ואותו היום אינו עולה לו, והיי"ט דכיון שכבר התפלל ערבית הר"ז כלילה אף לשאר דינים, וא"כ ה"נ למנין מאה ברכות דחשיב כלילה ועולה לו ליום שלאחמ"כ.

עו"כ (שם) להוכיח מדברי הרמ"א (יו"ד קצו,א) שכל שאם כבר התפללו הקהל ערבית מבעו"י, אין הנדה יכולה לבדוק ולהתחיל למנות מיום המחרת, כיון שהקהל עשאוהו כבר כלילה, וא"כ ה"נ יש להחשיבו כלילה לענין מנין מאה ברכות. [אכן, יעו"ש בדברי הרמ"א שיש חולקים על כך, וכל הש"ך (שם סק"ד), שלדעת החולקים היינו אף היכא שאף היא עצמה התפללה ערבית, כיון שתוספת זו על הלילה אינה שייכת לענין נדה, אלא שכל בשם אביו דהיכא שהיא עצמה התפללה ערבית אין להקל בזה אפי' בדיעבד, ואפשר שכוונת הבצה"ח להוכיח ע"פ מסקנת הש"ך דעכ"פ היכא שהיא עצמה התפללה ערבית הרי שלכו"ע יש להחשיבו כלילה, וא"כ ה"נ לנידון זה, דאף היכא שהוא עצמו התפלל ערבית מבעו"י, יש להחשיב ברכות אלו למנין מאה ברכות של היום שלאחמ"כ].

ושב"כ' הבצה"ח (שם אות יב), שאין להוכיח מדינים הנ"ל דאף לענין מנין מאה ברכות יש להחשיבו כלילה, שהרי בכל הדינים הנ"ל לא אמר' דחשיב כלילה אלא לחומרא, [והיינו שלא יניח תפילין, ושיסוף למנות יום נוסף לענין אבילות ולענין נדה], משא"כ הכא אין להחשיבו ליום שלאחריו כיון שאין חומרא בדבר, וכיון שמעיקה"ד הוי יום, יש למנות ברכות אלו במנין מאה ברכות של היום שלפניו, ולא במנין מאה ברכות של היום שלאחריו. ויעו"ש שהביא כן מדברי כמה אחרונים, דהיכא שהתפלל ערבית מבעו"י, יש להחשיבו כלילה לחומרא ולא לקולא, ועי' ט"ז (יו"ד תב,ז) שכל דהיכא שהתפלל ערבית מבעו"י ושמע שמת לו מת בסוף שלושים יום, [והיינו דאי נימא דחשיב כלילה הרי שאי"ז אלא שמועה רחוקה ואינו מתאבל עליו אלא שעה אחת, ואי נימא דחשיב כיום ל"ח שמועה רחוקה], אזלי' לחומרא ומחשיבין לי' כיום גמור, ואין דינו כשמועה רחוקה.

ועי' א"ר (לח,ג) וערוה"ש (יו"ד שעה, יט) שכל לענין מש"כ המחבר (הנ"ל בסמוך) שאם התפלל ערבית מבעו"י ולאחמ"כ שמע שמת לו מת, שאינו מתחיל למנות ימי השבעה אלא מיום המחרת, דמכ"מ יש לו להניח תפילין למחר, שהרי אם נחשיבו כלילה אף לענין הנחת תפילין הר"ז קולא, [שהרי לפ"ז נמצא שהיום שלאחמ"כ הוא יום א' דאבילות, ואבל אסור בהנחת תפילין ביום זה], ולפיכך אף שלענין אבילות מחשיבין לי' לחומרא כלילה, מכ"מ לענין הנחת תפילין מחשיבין לי' לחומרא כיום, וביום שלאחמ"כ יש לו להניח תפילין כדיון יום שני דאבילות, ואע"פ שהוא יום ראשון למנין שבעת ימי אבילות, [אכן, עי' פמ"ג (או"ח סי' לח מש"ז סק"ג) ופתי תשובה (יו"ד שפח,א) שכל לפקפק בדברי הא"ר, יעו"ש]. וע"ע שו"ת בצל החכמה (שם) מש"כ להוכיח כן מדברי כמה אחרונים, [יעו"ש מה שהביא משו"ת זרע אמת (ח"א סי' סו)], לענין היכא שהתפלל ערבית מבעו"י, ושוב נזכר שלא ספר ספיה"ע ביום שלפניו, אם ימשיך לספור בברכה בימים שלאחמ"כ או לא, ועוד, וע"ע שם (אות טו-טז) מש"כ לדון בדעת המג"א בזה].

וע"פ כל הנ"ל מסקנת הבצה"ח (שם אות יד), דהיכא שמתפלל ערבית מבעו"י, יש למנות ברכות אלו במנין מאה ברכות של היום שלפניו, ויעו"ש שכל להעיר לפ"ז, לאדם שפעמים מתפלל ערבית אחר פלג המנחה קודם שקיעה"ח, ופעמים אינו מתפלל ערבית אלא לאחר צאה"כ, שיש לו להקפיד ולחשב מנין מאה ברכות בכל יום, שהרי יתכן שבלי"ב התפלל ערבית קודם שקיעה"ח של יום א', ועלו לו ברכות אלו למנין מאה ברכות של יום א', ולאחמ"כ בלי"ג אינו מתפלל ערבית אלא לאחר צאה"כ, ונמצא שביום ב' לא היו לו כי אם ב' תפילות שמו"ע, וחסרו לו כמה בברכות ממנין מאה ברכות ביום זה.

ואפשר שיש להוכיח כן מדברי רבים מן הראשונים, [ובפרט מדברי המשנ"ב (מו,יד)], דעי' לעיל (הערה 10) שהבאנו מדבריהם שכל סדר מאה ברכות שבכל יום מברכות השחר ולא מתפילת ערבית בלילה שלפניו, וצ"ע דהא בדבריהם מבו' שלענין מנין מאה ברכות היום הולך אחר הלילה כמו בשאר דיני תורה, וא"כ אמאי לא התחילו למנות הברכות מתפילת ערבית, וביותר יש להעיר ע"ד המשנ"ב (שם) שהתחיל סדר מאה ברכות שבכל יום מברכת המפיל; והנה בזמננו נהגו במקומות רבים להתפלל ערבית מבעו"י אחר פלג המנחה, [והיו חוזרים לקרוא קר"ש בביתם אחר צאה"כ], ואפשר דמה"ט ס"ל שאין למנות ברכות קר"ש ותפילת שמו"ע של ערבית למנין מאה ברכות של היום שלאחריו, דכיון שמברך ברכות אלו קודם שקיעה"ח אינם עולים לו אלא למנין מאה ברכות של היום שלפניו, ולפיכך התחילו סדר מנין

טו. המסיים סעודה שלישית בשבת לאחר שקיעה"ח, יש לדון האם יש לחשב ברכות אלו למנין מאה ברכות של שבת או של יום ראשון³³.

מאה ברכות מברכות השחר, וא"ש טובא דברי המשנ"ב שהתחיל למנות מנין מאה ברכות מברכת המפיל, כיון שברכה זו אומרה בכל גווי אחר שקיעה"ח, ודו"ק.

³² עי' מג"א (מו"ח) שכ' חשבון מנין מאה ברכות ביוהכ"פ, וכ' למנות אף את ברכת שהחיינו שמברך בכניסת היום, והנה ברכה זו בדר"כ אינה נאמרת אלא לפני שקיעה"ח, והיינו לאחר שקיבל עליו תוספת יוהכ"פ [שהוא חיוב מה"ת, עי' גמ' ביצה (ל) ועוד], והרי לן שיש להחשיב זמן התוספת כלילה ממש אף לענין מנין מאה ברכות, ולפ"ז ה"נ היכא שמתפלל ערבית בזמן תוספת שבת וכיו"ב, יש למנות הברכות למנין מאה ברכות של שבת. וכ"כ בשו"ת בצל החכמה (ח"ד סי' קנה אות י'), דאף אי נימא דבימות החול היכא שמתפלל ערבית אחר פלג המנחה קודם שקיעה"ח אינו עולה לו אלא למנין הברכות של היום שלפניו, וכמשנ"ת לעיל בסמוך (הערה 31) דהכי נקטינן, מכ"מ בער"ש שכבר קיבל עליו תוספת קדושת השבת, יש להחשיבו כליל שבת לכל דבר וענין, וה"נ כל הברכות שמברך בשעה זו אינם עולות לו למנין מאה ברכות של ער"ש, אלא למנין מאה ברכות של שבת; והוסיף להוכיח כן מדברי הט"ז (תרסח, א) שכ', שאם קיבל עליו תוספת יו"ט בערב שמיני עצרת, נעשה לו כדין לילה אף להקל, ושפיר יכול לאכול מבעו"י חוץ לסוכה, ואע"פ שנתבאר לעיל בסמוך (הערה 31) מדברי הט"ז גופי', דבכל גווי אזלי' לחומרא, ולפיכך היכא שהתפלל ערבית מבעו"י ושמע שמת לו מת, מחשבינן ל' כיום גמור ואין דינו כשמועה רחוקה, מכ"מ תוספת שבת שאני, ואע"פ שלא שקעה החמה חשיב כלילה לכל דבר ואף לקולא, לפי שכבר קיבל עליו קדושת השבת, ודו"ק, וא"כ ה"ה וכש"כ הוא לענין מאה ברכות, דאף אי נימא שעלו לו הברכות למנין מאה ברכות של שבת, [וי"ל, דאף לדעת מהרש"ל (שו"ת, סימן סח) שאין לו להקל עליו תוספת שבת עולות לו למנין מאה ברכות של שבת, וי"ל, דאף לדעת מהרש"ל (שו"ת, סימן סח) שאין לו להקל ולאכול חוץ לסוכה קודם צאה"כ אע"פ שקיבל עליו תוספת יו"ט, י"ל דלענין מנין מאה ברכות מודה, כיון דליכא קולא בדבר, ודו"ק]. וכ"כ בשו"ת שרגא המאיר (ח"ה סי' מג אות ה'), שכל הברכות שמברך בזמן תוספת שבת, עולות לו למנין מאה ברכות של שבת. וכן ראיתי בתשובת הגר"י ליברמן שליט"א, וכ' להוכיח כן מסתימת דברי הפוסקים, שכ' לחשב תפילת ערבית של ליל שבת במנין מאה ברכות של שבת, ולא כ' דהיכא שמתפלל בימות החמה תפילת ערבית קודם שקיעה"ח אינה עולה לו למנין מאה ברכות של שבת, ובזמנם היה הרגילות לעשות כן ברוב המקומות בחו"ל, וע"כ דאף בכאה"ג שמתפלל ערבית של ליל שבת מבעו"י, עלו לו הברכות למנין מאה ברכות של שבת. אכן, דעת הגרש"ז אוירבך (הליכות שלמה תפילה פרק כב סעיף כג), שאין הברכות עולות לו אלא למנין מאה ברכות של ער"ש, וכ"כ בשו"ת תשובות והנהגות (ח"ד סימן ס').

³³ כ' הט"ז (תרסח, א), דהיכא שקיבל עליו תוספת יו"ט בערב שמיני עצרת, נעשה לו כדין לילה אף להקל, ושפיר יכול לאכול חוץ לסוכה אף מבעו"י, ולעיל בסמוך (הערה 32) נתבאר להוכיח מדבריו, דהיכא שקיבל עליו תוספת שבת או תוספת יו"ט, כל הברכות שמברך בשעה זו עולות לו למנין מאה ברכות של שבת או של יו"ט, אע"פ שהוא קודם שקיעה"ח, כיון שכבר קיבל עליו תוספת קדושת השבת. ולפ"ז י"ל דה"ה לנידוד, דכיון שממשיך קדושת השבת עליו, א"כ כל הברכות שמברך בשעה זו עולות לו למנין מאה ברכות של שבת. וכ"כ בשו"ת שבט הלוי (ח"ה סי' כג), דהיכא שהתחיל סעודה שלישית מבעו"י, הרי שעלו לו כל הברכות שבסעודה זו למנין מאה ברכות של שבת, [ולדברינו הנ"ל אפשר דה"ה נמי היכא שלא התחיל סעודתו מבעו"י, דעכ"פ עדיין קדושת השבת עליו, וצ"ע].

אכן, עי' שו"ת מנחת שלמה (ח"ב סימן ד' אות כז) שכ', דהיכא שמברך ברכהמ"ז של סעודה שלישית אחר צאה"כ, הרי שברכות אלו אינם עולות לו למנין מאה ברכות של שבת, אלא למנין מאה ברכות של יום ראשון. וכן נראה דעת הגר"ח קניבסקי שליט"א (שאלת רב ח"ב פרק כו אות יז), יעו"ש שהורה להזהר לברך ברכהמ"ז בסעודה שלישית לפני צאה"כ, כדי שיוכל לצרף ברכות אלו למנין מאה ברכות של שבת. וכע"ז הורה הגר"מ שטרנבוך שליט"א (קובץ עיון הפרשה גליון קמב עמ' קמא), שכל הברכות שמברך בשבת אחר שקיעה"ח, לכתחילה אין למנותם במנין מאה ברכות של שבת, יעו"ש.